

Aan de praat met een boek

Hoe verloopt de ontwikkeling van taaldenkelaties bij Nederlands sprekende kinderen op een SBO-school met een taalniveau van 3 tot en met 6 jaar na interventie met het programma 'Aan de praat met een boek'?

Harriët Joore-Gerrits

Studentnr. 2153404

Opleiding: Master SEN

Begeleider: A.Middelkoop-van Erp

Fontys Opleidingscentrum Speciale

Onderwijszorg

Juni 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	5
Introductie De rode draad	7
Hoofdstuk 1 Onderzoeksvraag	10
1.1 Inleiding	10
1.2 Huidige situatie	10
1.3 Verlegenheidsituatie	10
1.4 Onderzoeksvraag	13
1.5 Samenvatting	14
Hoofdstuk 2 Theorie	15
2.1 Inleiding	15
2.2 De Denkstimulerende Gespreksmethodiek	15
2.3 De vier abstractieniveaus	18
2.4 Taaldenkrelaties	19
2.5 Participatie van het kind	20
2.6 Effectonderzoek	21
2.7 Samenvatting	21
Hoofdstuk 3 Methodologie	22
3.1 Inleiding	22
3.2 Opzet van het onderzoek	22
3.3 Voor- en nameting	23
3.3.1. Registratie van de metingen	24
3.4 Onderzoeksgroep	25
3.5 Onderzoekers	27
3.6 Interventie	27
3.7 Validiteit en betrouwbaarheid	28

3.8 Samenvatting	29
Hoofdstuk 4 Dataverzameling.....	30
4.1 Inleiding	30
4.2 Het tijdpad en de sessies in het onderzoek	30
4.3 De registratie van de voor- en nameting met de Vragenlijst Denkprocessen en de RAF-vragenlijst.....	32
4.4 De registratie van de voor- en nameting met de Kijkwijzer Participatie van het kind.....	34
4.5 Samenvatting	37
Hoofdstuk 5 Conclusies en waardering onderzoek.....	38
5.1 Inleiding	38
5.2 Conclusies vanuit de theorie	38
5.3 Conclusies vanuit het praktijkonderzoek	39
5.3.1 Het verschil tussen de meetinstrumenten	39
5.3.2 Het effect van het programma op de verwerving van taaldenkrelaties	40
5.3.3 Het effect van het programma op de participatie van het kind	40
5.3.4 Samenvattende conclusie	41
5.4 Aanbevelingen voor het programma en het vervolgonderzoek	42
5.5 Samenvatting	43
Hoofdstuk 6 Evaluatie en reflectie	44
6.1 Inleiding	44
6.2 Mijn persoonlijke ervaringen.....	44
6.3 De uitvoering van het onderzoek.....	44
6.4 Wat heeft het onderzoek opgeleverd?.....	46
6.5 Samenvatting	47
Nawoord	48
Literatuurlijst	49

Bijlage 1 Voorbeeld van het eerste blad van een vragenkaart.....	51
Bijlage 2 Denkprocessen bij de denkniveaus met enkele voorbeeldvragen	53
Bijlage 3 Interne mededeling onderzoek aan het schoolteam	55
Bijlage 4 Brief voor toestemming voor deelname aan het onderzoek.....	57
Bijlage 5A Vragenkaart en Kijkwijzer bij prentenboek 'RAF'	59
Bijlage 5B Scoring Vragenlijst bij RAF	66
Bijlage 6 Handleiding	73
Bijlage 7 ingevulde kijkwijzers participatie	77

Samenvatting

Op SBO-school D.W. begeleiden logopedisten vaak kinderen met taalontwikkelingsproblemen. De begeleiding van deze kinderen is gericht op een goede taalontwikkeling, dit is van groot belang om te kunnen profiteren van het onderwijs. Zij hadden de ervaring dat ouders ook thuis graag met hun kind 'taaloefeningen' wilden doen, maar dat de ouders vaak niet wisten hoe. Zij hadden behoefte aan materialen, gericht op taalstimulering in de thuissituatie, die gemakkelijk toepasbaar zouden zijn. Wanneer kinderen ook thuis een goed taalaanbod krijgen wordt de logopedische begeleiding meer effectief. Er is toen door de sectie logopedie het programma '*Aan de praat met een boek*' ontwikkeld. Dit is een set van drie boekenkoffers voor 4-, 5- en 6-jarigen met prentenboeken en spelmaterialen. Bij de prentenboeken zitten bijpassende vragenkaarten die de ouder in een gesprekje met zijn kind kan bespreken tijdens het voorlezen. De speciale vragen zijn gebaseerd op de Denkstimulerende Gespreksmethodiek, ook wel DGM genoemd, een methodiek waarbij er taaldenkrelaties worden aangeboden en worden bevraagd (Kreeke-Alfrink & van der Heijden, 2006). De vragen variëren van gemakkelijk en concreet naar moeilijker en meer abstract. De deelname aan het gesprek staat hierbij voorop, niet de goede antwoorden. Taal leer je vooral door zelf te praten (Damhuis & de Blauw, 2006). Graag wilde ik onderzoeken of dit programma ook effect had op de ontwikkeling van taaldenkrelaties. Mijn onderzoeksvraag hierbij is: **Hoe verloopt de ontwikkeling van taaldenkrelaties bij Nederlandssprekende kinderen op een SBO-school met een taalniveau van 3 tot en met 6 jaar na interventie met het programma '*Aan de praat met een boek*'?** Voor het praktijkonderzoek heb ik een test- en controlegroep samengesteld op mijn SBO-school die zoveel mogelijk gelijkwaardig aan elkaar waren. In beide groepen zaten kinderen met zoveel mogelijk het zelfde intelligentiequotiënt en dezelfde leeftijd. Ook bijkomende stoornissen zoals ASS moesten evenwichtig verdeeld zijn. Er is daarna gestart met een nulmeting om het beheersingsniveau van de taaldenkrelaties vast te stellen. Er is gewerkt met de Vragenlijst Denkprocessen (VLDP) en een vragenlijst bij het prentenboek 'RAF' (RAF-vragenlijst) als meetinstrumenten. Tevens werd de participatie geobserveerd, zowel non-verbale als verbale aspecten. Zo werden ook spreekinitiatieven, een verbaal aspect van participatie, bij de meting geteld. Daarna is er zes weken interventie verricht, ook weer uitgevoerd door logopedisten. Alle

testkinderen kregen drie keer per week het programma aangeboden. De controlekinderen kregen twee keer per week een ander werkje aangeboden, zo bleef de vertrouwdsheid met de onderzoekers voor beide groepen zoveel mogelijk gelijk. Daarna is er een tweede meting uitgevoerd met dezelfde meetinstrumenten. Uit deze metingen kwam naar voren dat de testgroep gemeten met de VLDP een relatief leerrendement had van 27%, de controlegroep had een relatief leerrendement van 22%. De testgroep scoorde hierbij **5% hoger**. Met de RAF-vragenlijst gemeten, had de testgroep een leerrendement van 32%, de controlegroep had een leerrendement van 20%. De testgroep scoorde hierbij dus **12% hoger** in hun beheersingsniveau van taaldenkrelaties. Non-verbale aspecten van de participatie bleken bij de tweede meting wel verbeterd maar er was hierbij nauwelijks verschil tussen de test- en controlegroep. De verbale aspecten van de participatie, de spreekinitiatieven, waren duidelijk meer toegenomen. Bij de testgroep was er een toename van 66%, bij de controlegroep was dit 34%. De testgroep scoorde hierbij **32% hoger**. Dit is van belang omdat een goede participatie in een gesprek een voorwaarde is om taal te leren. Participatie vormt zowel een middel als een doel bij taalstimulering. Hoe meer een kind praat hoe meer kansen hij heeft om zijn taal te ontwikkelen. Uit deze eerste pilotstudie blijkt dat het programma *'Aan de praat met een boek'* bijdraagt aan de ontwikkeling van taaldenkrelaties en spreekinitiatieven stimuleert.

Dus: 'Aan de praat met een boek'!

Introductie De rode draad

Sinds 1981 ben ik werkzaam als logopedist in het SBO (speciaal basisonderwijs), overigens met nog net zoveel enthousiasme als toen ik startte. Al tijdens de opleiding Logopedie in de jaren '78 tot '81 in Utrecht, was ik geïnteresseerd in taalontwikkelingsstoornissen. Toen ik tijdens mijn werk in het SBO kinderen met deze problematiek tegenkwam ben ik me hier extra in gaan verdiepen. Ik merk dat er voor mij een uitdaging in zit om kinderen met taalontwikkelingsstoornissen te begeleiden. Deze kinderen hebben vaak te maken met communicatieproblemen, taal is immers een middel om te communiceren. Communicatie is erg bepalend voor je functioneren. Wanneer een kind door een verbeterde communicatie opbloeit, motiveert mij dat enorm. Tijdens de eerste jaren dat ik werkte heb ik de gelegenheid gehad om een voorlichtingscursus te schrijven en te geven over taalontwikkeling. De doelgroep bij dit project waren ouders van allochtone leerlingen. Sinds 2001 werk ik op een SBO-school met gemiddeld 210 leerlingen, inclusief rugzakleerlingen*. Het aantal rugzakleerlingen varieert, in 2010 waren dat er 15. Samen met twee andere collega-logopedisten vormen wij een sectie logopedie op deze SBO-school. Tot onze taken behoren het behandelen van leerlingen met logopedische hulpvragen en het begeleiden en adviseren van hun omgeving; de ouders, verzorgers en hun groepsleerkracht(en).

*Deze leerlingen hebben leerlinggebonden financiering, ingesteld door ministerie van OCW en is bedoeld voor kinderen met een beperking die extra voorzieningen nodig hebben om regulier onderwijs te volgen en die zonder deze voorzieningen zijn aangewezen op speciaal onderwijs.

De SBO-school waar ik werk, is tevens een OPDC (orthopedagogisch en didactisch centrum). Dat betekent dat er ook ambulante taken worden verricht. De logopedisten kunnen op aanvraag extern onderzoek verrichten met passende advisering of cursussen verzorgen over logopedische stoornissen voor schoolteams. Meestal betreft dit taal-, spraak- of stemproblemen. In de afgelopen jaren heeft de sectie logopedie al verschillende cursussen ontwikkeld zoals *'Leren signaleren van logopedische stoornissen door leerkrachten'*, *'Overdragen van denkstimulerende gespreksmethodiek aan leerkrachten'* en *'Stemgebruik bij leerkrachten'*. Deze cursussen zijn zowel intern als extern door de logopedisten gegeven. Daarnaast heb ik persoonlijk gewerkt aan de ontwikkeling van een voorlichtingscursus over taalontwikkeling en taalstimulering voor de ouders van onze jongste leerlingen op school. Een cursus of programma schrijven vormt blijkbaar een rode draad in mijn werk.

Bij de logopedische behandeling van kinderen met taalontwikkelingsproblemen wordt er regelmatig een oefening voor thuis meegegeven. Het opstellen van die oefeningen, gericht op verschillende leeftijdscategorieën, bleek een tijdrovende aangelegenheid. Gaandeweg ontstond de behoefte om iets te gaan ontwikkelen wat tegemoet kwam aan deze telkens terugkerende vraag. Ook mijn collega's wilden graag passend taalstimulerend materiaal geschikt voor de thuissituatie. Daarnaast vormde het verzoek van onze directeur aan de sectie logopedie om iets dergelijks te ontwikkelen, er waren nog subsidiegelden, een extra aanzet. De gedachte ging toen uit naar een koffer met prentenboeken. Ons doel was om met deze boekenkoffer, die aan ouders uitgeleend kon worden, het interactief voorlezen thuis te stimuleren. Om het laagdrempelig te houden was het belangrijk dat het samengesteld moest zijn met aantrekkelijk materiaal en een duidelijke instructie. Met mijn twee andere collega's, zijn we enthousiast aan de slag gegaan. Inmiddels zijn er een aantal maanden verstreken en is de boekenkoffer met bijbehorende instructie en materialen, dit zijn prentenboeken en speelmateriaal, bijna gereed. Het is een taalstimuleringsprogramma geworden voor verschillende leeftijdscategorieën waarbij het interactieve aspect, het gesprek, het uitgangspunt vormt. Het programma hebben we daarom *'Aan de praat met een boek'* genoemd.

Als medeontwikkelaar sta ik achter de opzet en doelstelling van het programma en

hoop er in de toekomst veel gebruik van te maken. Tijdens de ontwikkeling van de – toen nog zo genoemde- boekenkoffer moest ik ook mijn onderzoek gaan opzetten. Het lag voor de hand dat ik dit als onderwerp zou kiezen. Ik ben erg nieuwsgierig naar het effect van de boekenkoffer. Welk leerrendement heeft dit? Ik hoop dat mijn onderzoek kan aantonen dat het aspecten van de taalontwikkeling van jonge kinderen stimuleert. Ik hoop dat dit een extra motivering zal zijn om de boekenkoffer aan te bevelen. Ik hoop dat zowel ouders/verzorgers als leerkrachten het prettig, effectief en toegankelijk materiaal gaan vinden om de taal van kinderen te stimuleren.

Hoofdstuk 1 Onderzoeksvraag

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de ontwikkeling en doelstelling van het programma '*Aan de praat met een boek*'. Daarna worden de onderzoeksvraag en bijbehorende deelvragen besproken.

1.2 Huidige situatie

In het onderwijs staat kennisverwerving centraal. Om te kunnen leren is taal nodig. Kinderen met een taalachterstand lopen al gauw ook een leerachterstand op. Het is daarom belangrijk om in een vroeg stadium kinderen met taalontwikkelingsproblemen te helpen en hun omgeving te begeleiden hierbij. Binnen de populatie van de SBO-school waar ik werk zijn er veel leerlingen met taalontwikkelingsproblemen. Een zelfde ervaring hebben de logopedisten van de kwaliteitskring (overlegorgaan van logopedisten voor vakinhoudelijke uitwisseling) waar ik lid van ben. Dat blijkt onder meer uit de telkens terugkerende behandelindicaties die deze logopedisten tegenkomen op SBO-scholen in de regio. Navraag in februari 2011 gaf aan dat ongeveer 70% van de kinderen die in behandeling zijn een taalontwikkelingsstoornis hebben. Wanneer naast de logopedische behandeling ook in andere situaties de taalontwikkeling van de leerling wordt gestimuleerd zal dit bijdragen tot meer succes. Vooral jonge kinderen zijn afhankelijk van het taalaanbod in hun thuissituatie en van hun leerkracht. Immers ze kunnen hun situatie nog niet veranderen, ze kunnen nog niet lezen. Kennis en kundigheid om een goede verbale interactie te creëren met jonge kinderen is nodig.

1.3 Verlegenheidsituatie

Bij de behandeling van kinderen met taalachterstand worden doorgaans door ons globale adviezen gegeven aan de ouders hoe zij de taalontwikkeling kunnen stimuleren van hun kind. Als logopedisten merkten wij dat ouders vooral behoefte hadden aan concrete aanwijzingen met duidelijk materiaal. Daarbij waren er ouders die dan voortvarend aan de slag gingen met hun kind en gingen 'oefenen'. Vaak

resulteerde dit in benoemen en overhoren van hun kind. Dit was sterk gericht op het leren van nieuwe woordjes, overigens meestal alleen zelfstandige naamwoorden. Niet zelden stopte deze 'oefening' na verloop van tijd en nam de motivatie van het kind af om mee te doen. Het leren benoemen van voorwerpen op plaatjes in het boek kan als activiteit worden toegepast bij het voorlezen maar het is een eenzijdige taak voor het kind. Voor optimaal taal leren is eigen initiatief van het kind heel belangrijk (Damhuis & Litjens, 1995, in Verhallen & Walst, 2001). Vooral gesprekken waarin het kind wordt uitgelokt tot een actieve bijdrage geven gelegenheid tot het oefenen van hun mondelinge taal. Ook Zevenbergen en Whitehurst (2003) tonen met verschillende onderzoeken aan dat voorlezen op een interactieve manier de taalontwikkeling meer stimuleert dan voorlezen waarbij het kind alleen luistert. Op grond van deze ervaring ontstond er bij de sectie logopedie behoefte aan een programma wat geschikt was om aan ouders mee te geven om thuis met hun kind te doen. Behalve dat het programma op een interactieve manier de taalontwikkeling moest stimuleren, moest er ook rekening worden gehouden met het feit dat het gemakkelijk uitvoerbaar en plezierig moest zijn voor zowel ouder als kind. In 2010 is er vervolgens een programma ontwikkeld door de sectie logopedie; M. van Eck, H. Joore en K. van Zelst, dat aan deze behoefte tegemoet kwam. Hierbij is gebruikt gemaakt van onze langdurige werkervaring op het SBO en de kennis die is opgedaan bij de cursussen van de CED-groep in Rotterdam. Dit betreft de cursussen 'Denkstimulerende gespreksmethodiek voor leerkrachten' en 'Coachen van leerkrachten bij het praten met kinderen'. Bij deze laatste cursus vormt de Denkstimulerende gespreksmethodiek, meestal met de afkorting DGM genoemd, het uitgangspunt. De theorie van deze techniek is gebaseerd op de uitgangspunten van Blank, Rose & Berlin (1978). Tijdens de ontwikkeling van het programma is er dankbaar gebruik gemaakt van ons schoolteam. Vele collega's met jonge kinderen, passend bij de doelgroep leeftijd van 4 tot 6 jarigen, hebben gedeelten van het programma getest in hun eigen gezin. Hun opmerkingen en bevindingen zijn verder verwerkt in het programma. Vervolgens is er een naam aan het programma gegeven die de essentie ervan zo veel mogelijk benadert;

'Aan de praat met een boek'.

Het programma bestaat uit verschillende materialen in drie verschillende trolleys. Er is een trolley voor de leeftijdscategorie van vier jaar, één voor vijf jaar en één voor zesjarigen. In elke trolley zitten vier afzonderlijke linnen tasjes die elk gevuld zijn met een prentenboek en daarbij passend speelmateriaal. Bij elk boek is een algemene instructiekaart en een vragenkaart gevoegd met zorgvuldig opgestelde denkvragen over het boek. Deze kaarten zijn bedoeld voor de ouder/ verzorger die het boek gaat voorlezen. In elke trolley zitten daarnaast vragenkaarten die bedoeld zijn voor de groepsleerkracht. Deze vragenkaarten bevatten dezelfde vragen als op de vragenkaart voor de ouder, met daarbij meer theoretische verwijzingen. In bijlage 1 is een voorbeeld hiervan te vinden. Ook bevat elke trolley een dvd waarop twee verschillende volwassenen laten zien hoe zij de bedoelde voorleesteknik toepassen. In elke trolley zit ook een luisterboek, hierbij zijn geen vragen gevoegd. Het kind kan dit zelfstandig gebruiken en hij kan hiermee vertrouwd raken met luisterboeken. Tenslotte is er een verantwoording en een inhoudslijst in elke trolley gevoegd. De hoofddoelstelling van het programma is om tijdens het voorlezen van prentenboeken verbale interactie te stimuleren waarbij de taal- en denkontwikkeling van het kind centraal staan. In dit hoofddoel zijn verschillende subdoelen te vinden zoals het leren begrijpen en verwoorden van taaldenkrelaties door het kind. In hoofdstuk 2 zal het begrip taaldenkrelaties worden toegelicht. Een ander subdoel is het stimuleren van de woordenschat en zinsbouw, dat tegelijkertijd hierdoor ontstaat; deze gereedschappen zijn nodig bij het begrijpen en verwoorden van taaldenkrelaties. Ook het vergroten van de vaardigheid van de voorlezer (hierna voor het gemak ouder genoemd) om gedoseerd denkstimulerende vragen te stellen met daarbij een passende reactie op de antwoorden (en andere reacties) van het kind vormt een belangrijk subdoel. Met de ontwikkeling van taaldenkrelaties leert een kind tegelijkertijd de verhaallijn beter begrijpen, ook het stimuleren van verhaalbegrip vormt een subdoel. Tenslotte is het stimuleren van de luistervaardigheid van het kind hierin een extra subdoel. Ook zijn er nevensdoelen van het programma namelijk het stimuleren van beginnende geletterdheid van het kind, zoals het vertrouwd raken met geschreven taal en boeken. Een ander nevensdoel is het stimuleren van de sociaal/emotionele ontwikkeling van het kind, zoals de wederkerigheid in het contact tussen de voorlezer en het kind en het uitwisselen van ervaringen en emoties.

Tenslotte is ook het stimuleren van de ouderbetrokkenheid met het taalonderwijs op school een neven doel.

Het programma is bedoeld voor Nederlands sprekende kinderen met een taalniveau van 3 tot 6 jaar. Deze categorie hoeft niet strikt gehanteerd te worden. Ook wanneer het kind een jongere of oudere taalleef tijd heeft, is het programma bruikbaar. Zolang de ouder en het kind er plezier aan beleven is het programma geschikt. In het geval het kind een oudere taalleef tijd heeft is het programma minder functioneel voor het stimuleren van de taaldenkrelaties, omdat veel taaldenkrelaties die aan bod komen in het programma passen bij een taalleef tijd van 3 tot 6 jaar (van de Dungen, 2006). Het stimuleren van taaldenkrelaties met prentenboeken is zowel geschikt voor kinderen met een normaal ver lopende als gestoorde taalontwikkeling (van den Dungen, 2006). Hieruit ontstond de gedachte dat dit programma ook goed inzetbaar was binnen het regulier onderwijs en de voorschoolse periode. Inmiddels is het programma met een subsidie in het kader van VVE (Vroeg Voorschoolse Educatie) aangeschaft door de gemeente. Dit programma zal naar verwachting in de eerste helft van 2011 op alle basisscholen in de gemeente beschikbaar zijn.

1.4 Onderzoeksvraag

Mijn onderzoek richt zich op het effect van het programma *'Aan de praat met een boek'*. Hierbij heb ik mij gericht op het hoofddoel; het stimuleren van de verbale interactie tijdens het voorlezen van prentenboeken, waarbij de taal- en denkontwikkeling centraal staan. Deze taaldenkontwikkeling wordt gestimuleerd door het leren begrijpen en verwoorden van taaldenkrelaties. Omdat de behoefte aan het programma op de werkvloer is ontstaan zal dit onderzoek zich ook daar op richten. Mijn onderzoeksvraag hierbij is:

Hoe verloopt de ontwikkeling van taaldenkrelaties bij Nederlandssprekende kinderen op een SBO-school met een taalniveau van 3 tot en met 6 jaar na interventie met het programma *'Aan de praat met een boek'*?

Deelvragen die bij deze vraag passen:

In hoeverre verbeteren taaldenkelaties in het algemeen en taaldenkelaties die aan bod komen bij prentenboeken?

Waarom is de ontwikkeling van taaldenkelaties belangrijk voor de taalontwikkeling?

Hoe verloopt de normale ontwikkeling van taaldenkelaties?

Leert het kind de taaldenkelaties zowel begrijpen als verwoorden?

Welke hulp van de voorlezer is belangrijk bij het leren begrijpen en verwoorden van taaldenkelaties?

Welke voorwaarden zijn nodig om taaldenkelaties te kunnen stimuleren met prentenboeken? Omdat de participatie van het kind hierin een belangrijke factor is leidt dat tot de volgende specifieke deelvraag.

Hoe verandert de participatie van het kind na interventie met het programma?

1.5 Samenvatting

Dit hoofdstuk beschrijft vanuit welke behoefte er een programma is ontwikkeld om kinderen met taalontwikkelingsstoornissen te begeleiden. Vervolgens worden de doelstellingen en de inhoud van het programma beschreven. Tenslotte volgt de centrale onderzoeksvraag met relevante deelvragen die zich richten op de effectiviteit van het programma.

Hoofdstuk 2 Theorie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de theoretische inzichten beschreven die van belang zijn bij het begrijpen van de opzet van het programma '*Aan de praat met een boek*'. Er wordt nader ingegaan op het stimuleren van taal door middel van prentenboeken. Het belang van de participatie van het kind bij het voorlezen wordt toegelicht. Tenslotte wordt beschreven dat dit onderzoek een effectonderzoek op kleine schaal betreft.

2.2 De Denkstimulerende Gespreksmethodiek

De denkstimulerende gespreksmethodiek, kortweg DGM, is voor het eerst ontwikkeld door Marion Blank, een Amerikaanse psychologe/orthopedagoge (Blank, Rose & Berlin, 1978). Blank beschouwt taal als de basis van het denken. Haar visie was dat denken gestimuleerd kan worden door taal en dat de dialoog tussen volwassenen en kinderen wordt beschouwd als een centrale factor in de taal-denkontwikkeling bij kinderen.

Stadia in de taal-denkontwikkeling:

Jonge kinderen gebruiken taal die betrekking heeft op het direct waarneembare, over zaken die zich in het hier en nu afspelen. Het is gericht op het bevredigen van hun directe behoeften. Oudere kinderen gaan taal meer en meer gebruiken om de wereld om hun heen te verkennen en onderzoeken. In hun omgeving stellen ze allerlei vragen. Taal wordt nu ook gebruikt bij zaken die zich afspelen buiten het hier en nu; de zogenaamde abstracte taal. Hier gaat het om taal die nodig is om verbanden te kunnen leggen (oorzaak en gevolg, doel en middel) en te kunnen verwoorden, oplossingen voor problemen te bedenken en deze te formuleren en om het redeneren (Kreeke-Alfrink & van der Heijden, 2006).

Blank gaat ervan uit dat een achterstand in de taalontwikkeling en cognitieve ontwikkeling veroorzaakt wordt door de aard en inhoud van de communicatie in de directe omgeving van het kind (van Bokkem & van der Velden, 1994). Dit kind leert

niet omgaan met taal als middel om de wereld te ontdekken en ervaringen te ordenen. Zij noemt dit het ontbreken van de '*internal mental set*'. Dit kind gebruikt de taal niet of onvoldoende, als die taal refereert aan situaties en gebeurtenissen buiten het hier- en- nu. De taal wordt voornamelijk gebruikt voor de primaire behoeften. Het doel van DGM is om kinderen hun ervaringen en waarnemingen beter te leren rangschikken (Golstein, Heeg & Kuiper, 2006). Hierdoor zal het denkniveau van het kind zich verder ontwikkelen. Dit wordt bereikt door het kind te leren op een steeds hoger abstractieniveau denkwerk te verrichten.

Blank gebruikt de dialoog als werkvorm in haar behandelmethode. Dit vormt dan een denkgesprek. Zij gebruikt hierbij vier technieken namelijk: vragen stellen aan het kind, analyseren van het antwoord van het kind, vervolgens inspelen op het antwoord van het kind en aansluiten bij de concrete ervaringen van het kind. Blank rangschikt de denkvragen in vier niveaus. Die worden later toegelicht. Wanneer de volwassene het antwoord van het kind analyseert naar een passend antwoord, gedeeltelijk passend antwoord, fout antwoord of een irrelevant antwoord, krijgt het inzicht in de manier van denken van het kind. Vervolgens is het belangrijk om daarna als volwassene goed in te spelen op het antwoord van het kind. Als volwassene kies je bewust voor een goede inspelings- ofwel reactie, dit vormt een belangrijk onderdeel van de methodiek. Blank beschreef de reacties die op de uiting van het kind mogelijk zijn: vereenvoudigen, bemoeilijken, reguleren en feedback geven.

Fout beantwoorde vragen worden vereenvoudigd en goed beantwoorde vragen worden moeilijker gemaakt. De volwassene helpt het kind als het ware op het juiste denkspoor te zetten zonder daarbij direct het antwoord op de vraag te geven. Hierdoor wordt het kind aangezet tot kritisch nadenken en wordt zijn denkproces gestimuleerd, zonder alleen af te gaan op de volwassenen (van Bokkum & van der Velden, 1995). Het oordeel van de volwassene wordt niet klakkeloos gevolgd. Juist door op een goede manier in te spelen op het antwoord van het kind (door de vraag makkelijker of moeilijker te maken) komt het kind op eigen denkkraft tot het juiste antwoord (Golstein C. et al, 2006). Dit versterkt het zelfvertrouwen van het kind. Het vereenvoudigen van vragen kan op verschillende manieren gebeuren, variërend van weinig hulp tot veel hulp.

Het aansluiten bij concrete ervaringen werkt stimulerend en verduidelijkend. Hierbij is het uitgaan van de belevingswereld van het kind belangrijk. In de DGM is het belangrijk dat wat er wordt gezegd zo mogelijk ook zichtbaar wordt gemaakt en door het kind kan worden geverifieerd. Hierbij wordt er gebruik gemaakt van concreet en contrastrijk materiaal. Door het kind handelingen te laten uitvoeren met dit materiaal kan het kind zien en ervaren wat er is verteld. Hierdoor krijgt het kind meer grip op de wereld om hem heen en zal zijn taal-denkniveau zich verder ontwikkelen (Golstein C. et al, 2006). Zo is de handeling en verwoording van –een omelet bakken- een duidelijk voorbeeld hiervan.

De DGM die gebruikt wordt bij prentenboeken is al meer abstract; behalve het boek is er geen concreet materiaal. De therapeut kan echter spelmaterialen erbij zoeken waardoor dit verduidelijkend en stimulerend kan zijn. In het programma *'Aan de praat met een boek'* zijn er ook passende spelmaterialen bij de prentenboeken zoals een knuffel van de hoofdfiguur uit het boek, een speelgoedbus, handpoppen e.d.

foto: Nico Lindeman

In de DGM komen de drie domeinen van taal aan bod. (Bogers, Burger & Duijf 2006), De taalvorm wordt behandeld door middel van goede voorbeeldzinnen geven, zinnen uitbreiden van kinderen, zinnen herformuleren. De taalinhoud komt aan bod door de inhoudelijke kwaliteit, de gespreksstof, in het gesprek. Er kan hierbij ook gedacht worden naar expliciet stilstaan bij nieuwe woorden of de bewuste keuze van bepaalde inhoudelijke vragen of het ingaan op de verhaallijn. Dit wordt vooral bereikt door aan te sluiten bij de beleving van het kind. Het taalgebruik komt aan bod doordat de dialoog een duidelijke communicatieve functie heeft.

2.3 De vier abstractieniveaus

Marion Blank deelde de taal in vier abstractie niveaus, waarbij de afstand tussen wat je waarneemt en de taal die je nodig hebt om er over te vertellen steeds groter wordt. De eerste twee niveaus sluiten nauw aan bij de waarneming; dan worden er vragen gesteld en gesproken over concrete voorwerpen en situaties. In de hogere niveaus is de afstand tussen taal en waarneming groter, het kind kan geen antwoord op een vraag geven door alleen waar te nemen, hij moet door middel van de taal de waarneming reorganiseren. De vier niveaus van abstractie zijn gemaakt om aan te geven dat verschillende vragen en opdrachten een verschillend beroep doen op het denkvermogen van het kind. De grens tussen de niveaus is vaak niet scherp te trekken. Voor de formulering van de vier taaldenkniveaus is aangesloten bij de beschrijving van Hammet, Van Kleeck en Huberty (2003), zij hebben de niveaus van Blank enigszins aangepast voor het gebruik van prentenboeken (van den Dungen, 2007). Golstein, Heeg en Kuiper geven verduidelijkende voorbeelden hierbij (2006).

Denkniveau I 'Matching perception': iets benoemen

Een voorwerp, een figuur of een plaats wordt in zijn totaliteit ervaren en benoemd. De taal is gericht op het hier en nu. Het kind is in staat opvallende informatie weer te geven of er op te reageren. Enkele voorbeelden: Zoek jij er ook eens zo een? Hoe heet dat?

Denkniveau II 'Selective analysis of perception': kenmerken of activiteiten zien en benoemen. Op dit niveau staat het beschrijven centraal. De belangrijkste eigenschap van een voorwerp of opvallend kenmerk van een activiteit wordt waargenomen en benoemd. Enkele voorbeelden: Wat is het verschil tussen een mes en een lepel? Wat gebeurt er op het plaatje? (Golstein C. et al, 2006)

Denkniveau III 'Reordering/infer about perception': informatie afleiden

Informatie die niet expliciet zichtbaar is, moet worden afgeleid uit de waarneming. De relatie is nog abstracter, gevoelens moeten bijvoorbeeld worden afgeleid uit gedragingen. Het ordenen staat centraal. Bij dit denkniveau kan een kind ervaringen en waarnemingen herstructureren. Het kind gebruikt taal op de grens van binnen en buiten het hier- en- nu. Er is enig begrip van tijd en ruimte. Enkele voorbeelden zijn: Wat is het zelfde aan een fiets en een auto? Wat hoort er niet bij?

Denkniveau IV 'Reasoning about perception': redeneren

Het kind moet kunnen reflecteren en redeneren over doel- middel; oorzaak- gevolg; toestand nu- toestand later; motief- actie, fantasie- werkelijkheid. Het kind kan voorspellen en motiveren. Het kind gebruikt taal buiten het hier- en- nu. Enkele voorbeelden: Wat zal er gebeuren als het kopje valt? Waarom moet je de auto op slot doen?

2.4 Taaldenkelaties

In deze niveaus zijn een aantal denkprocessen te onderscheiden; de taaldenkelaties. Deze worden ook wel complexe taalfuncties genoemd (<http://www.leerlijnentaal.nl/page/133/interactief-leren.html>). Voor een uitgebreide beschrijving van de taaldenkelaties per niveau verwijst ik naar van de Kreeke en van der Heijden (2006). Een beknopte bewerking hiervan is te vinden in bijlage 2. Taaldenkelaties kunnen worden gebruikt om zowel het denken als het uitdrukken van het denken te stimuleren tot een hoger abstractieniveau. Wanneer een kind taaldenkelaties leert begrijpen en verwoorden ontwikkelt hij meer begrip bij allerlei gebeurtenissen en hij ontwikkelt een complexere syntaxis. Vooral het leren verwoorden van taaldenkelaties van niveau III en IV vraagt van het kind om in samengestelde zinnen (nevenschikking en onderschikking) te vertellen. Omdat juist kinderen met een taalstoornis vaak minder nevenschikte zinnen gebruiken (Bol en Kuiken, 1988, in van den Dungen, 2006) is het stimuleren van taaldenkelaties van niveau III en IV een geschikt therapiedoel.

Prentenboeken zijn in de taaltherapie geschikt voor diverse behandeldoelen. Behalve dat ze geschikt zijn om taaldenkelaties te leren begrijpen en te verwoorden, en daarmee dus een complexere syntaxis wordt gestimuleerd, zijn ze ook geschikt om een innerlijk model voor verhaalopbouw te ontwikkelen (Schaerlaekens, 1986, in van den Dungen, 2006). De verhaallijn of plot, wordt namelijk altijd uitgedrukt in taaldenkelaties van een hoger abstractieniveau. Wanneer kinderen taaldenkelaties van niveau III en IV begrijpen zijn ze meer toegerust om de verhaallijn uit een prentenboek te kunnen begrijpen. Het begrijpen van verhalen vormt een belangrijke basisvaardigheid voor een succesvolle schoolloopbaan.

2.5 Participatie van het kind

Bij het voorlezen uit prentenboeken is het belangrijk dat het kind hierin participeert zodat de taalontwikkeling wordt gestimuleerd. Volwaardige participatie is een belangrijke voorwaarde om profijt te hebben van voorlezen. Wanneer een kind inhaakt op het gesprek en zelf initiatief neemt tot praten of vragen stelt, oefent het daadwerkelijk zijn taal (Damhuis, de Blauw, 2006). Het kind wordt gemakkelijker tot participatie uitgelokt wanneer taaldenkelaties van een laag abstractieniveau worden besproken. Hammet, Van Kleeck & Huberty (2003) onderzochten het taalaanbod van ouders van kinderen met een normale taalontwikkeling bij het voorlezen. De taaldenkelaties die worden aangeboden door de ouders blijken voor tweederde deel van de lagere abstractieniveaus I en II te zijn en voor eenderde deel van de hogere abstractieniveaus III en IV. Bij ouders van kinderen met een specifieke taalstoornis (oftewel met SLI; specific language impairment) is er sprake van een andere verhouding in het aanbod van taaldenkelaties; zij bieden relatief meer taaldenkelaties van een lager abstractieniveau aan. Van Kleeck en Vander Woude (2003, in van den Dungen, 2006) verklaren dit gedrag van deze ouders als volgt; “Enerzijds willen ouders echt aansluiten bij het taal- en cognitieve niveau van hun kind en anderzijds hebben zij de behoefte de participatie van het kind te bevorderen”. Uit ervaring weten zij dat hun kind passiever is tijdens voorlezen; er worden minder vragen gesteld of minder nieuwe gespreksonderwerpen geïntroduceerd. Hierdoor kunnen ouders het gesprek met het SLI-kind meer domineren. Van Kleeck en Vander Woude (2003, in van den Dungen, 2006) benadrukken het belang van participatie van het kind. Van den Dungen geeft hiervoor de volgende suggesties. Wanneer het kind uitgelokt wordt tot meer initiatiefbeurten (bijvoorbeeld door open vragen), en hier voor voldoende tijd krijgt kan dat leiden tot meer participatie. Wanneer de beurten van het kind worden geprezen, worden uitgebreid of verder worden begeleid door antwoorden te cueën of vragen te vereenvoudigen kan dat de participatie van het kind vergroten. Het is daarbij belangrijk om in het taalaanbod te variëren in verschillende abstractieniveaus (taaldenkelaties uitdrukken en bevragen). Zo kan het kind worden gestimuleerd tot begrijpen en uitdrukken van de meer abstracte taaldenkelaties. Wanneer ouders deze strategie leren te gebruiken bij het voorlezen aan SLI-kinderen kan dat leiden tot een evenwichtiger beurtgedrag wat stimulerend is voor de taalontwikkeling. Deze strategie is terug te vinden in de DGM. De DGM

kan hierdoor een goede leidraad bieden bij het interactief voorlezen; het stimuleren van een meer abstract taaldenkniveau met optimale participatie van het kind. Het is van belang om tijdens het interactief voorlezen zowel het hanteren van de taaldenkrelaties door het kind, als de participatie van het kind te stimuleren.

2.6 Effectonderzoek

Het praktijkonderzoek dat wordt uitgevoerd is een experiment. Dit onderzoek richt zich op de vraag of een bepaalde aanpak, in dit geval het programma '*Aan de praat met een boek*', aantoonbaar tot resultaten leidt (Harinck, 2009). Het betreft een kleinschalig onderzoek (n=12) wat zou kunnen worden gezien als een pilotstudie. In een vervolgstudie zouden ouders/verzorgers kunnen worden betrokken bij de aanpak omdat het programma bedoeld is voor de thuissituatie.

2.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk staat beschreven wat Denkstimulerende Gespreksmethodiek inhoudt. De begrippen taaldenkrelaties en abstractieniveaus worden uitgelegd. Er wordt toegelicht hoe de participatie van een kind in het gesprek kan worden bevorderd. Het praktijkonderzoek betreft een kleinschalige pilotstudie.

Hoofdstuk 3 Methodologie

3.1 Inleiding

Om de vraagstelling te beantwoorden is er onderzoek verricht bij kinderen op een SBO-school. In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het onderzoek is opgezet. Er wordt beschreven aan welke criteria de onderzoeksgroep moest voldoen. Ook wordt er ingegaan op de voor- en nameting en de daar tussenliggende interventie van het programma '*Aan de praat met een boek*'.

3.2 Opzet van het onderzoek

Bij de opzet van het onderzoek is er gebruik gemaakt van de adviezen van A. Middelkoop-van Erp, docent Fontys. Zij heeft mij algemene adviezen gegeven en met name begeleid in het opstellen van de onderzoeks- en deelvragen. Daarnaast adviseerde E. Burger, klinisch linguïst en logopedist, om gebruik te maken van een test- en controlegroep en om de contactmomenten met beide groepen zoveel mogelijk gelijk te houden. Bij de start van het onderzoek wordt het schoolteam met een intern schrijven op de hoogte gebracht (zie bijlage 3). Daarna wordt met een brief uitleg en schriftelijke toestemming tot deelname aan het onderzoek aan de ouders gevraagd van de desbetreffende kinderen (zie bijlage 4). Om het effect van de interventie van het programma '*Aan de praat met een boek*' op de taalden relaties vast te stellen vindt er zowel een voor- als nameting plaats. Deze meting wordt verricht bij de testgroep en de controlegroep. Na de voormeting die in twee sessies wordt verricht gedurende 25 minuten in de eerste week, wordt er gestart met het programma in de daarop volgende zes weken. Alle kinderen uit de testgroep krijgen drie keer per week, tijdens een individuele sessie hetzelfde prentenboek met vragenlijst en spelmateriaal aangeboden. Elke daarop volgende week wordt er weer gestart met een nieuw boek uit het programma. Er worden uit elke leeftijdscategorie twee boeken gebruikt, te beginnen bij de trolley voor vierjarigen, dan twee uit de trolley voor vijfjarigen en tenslotte twee boeken uit de trolley voor zesjarigen. Omdat het onderzoek gebonden is aan een beknopt tijdspad kunnen niet alle boeken uit het programma aan bod komen. Na zes weken volgt er een nameting waarin de effecten worden geregistreerd. De kinderen uit de controlegroep worden ook betrokken bij de

voor- en nameting. Tijdens de interventie van het programma met de testgroep zijn er ook individuele sessies met de kinderen uit de controlegroep. Zij krijgen dan een lottospel, tekenwerkje of een knutselwerkje aangeboden. Door deze contacturen met de onderzoeker wordt er naar gestreefd dezelfde mate van vertrouwdheid met de onderzoeker op te bouwen als de kinderen uit de testgroep kunnen doen. De sessies met de kinderen uit de controlegroep vinden twee keer per week plaats omdat dit maximaal haalbaar is in het behandelrooster.

3.3 Voor- en nameting

Tijdens deze metingen wordt gebruik gemaakt van dezelfde meetinstrumenten. Bij de nameting wordt zowel naar het groepsresultaat als naar het individuele resultaat gekeken. Er is gekozen voor twee verschillende meetinstrumenten. Het eerste meetinstrument dat gebruikt wordt is de Vragenlijst Denkprocessen van Groenendaal (1983). Met dit instrument kan het beheersingsniveau van taaldenkrelaties worden vastgesteld. De Vragenlijst Denkprocessen is het enige bestaande instrument waarmee het taaldenkniveau van Nederlandstalige kinderen in kaart kan worden gebracht. De Vragenlijst Denkprocessen is niet gestandaardiseerd of genormeerd. Het tweede meetinstrument is een prentenboek met daarbij een passende vragenkaart (zie bijlage 5a). De vragenkaart bevat vragen waarin de taaldenkrelaties van alle vier abstractieniveaus aan bod komen. Het betreffende prentenboek 'RAF', geschreven door A. de Vries en C. Dematons, is gekozen op zijn toepasbaarheid voor verschillende niveaus van taaldenkvragen. De vragenkaart is ontwikkeld door M. van Eck en H. Joore en heeft dezelfde opzet als de vragenkaarten uit het programma. Om in de lijn van het programma te blijven is ook bij dit prentenboek materiaal gezocht. Er zijn twee dierfiguren toegevoegd, een girafje en een aapje en een ansichtkaart met flamingo's. Hierdoor kunnen enkele vragen worden ondersteund met concreet materiaal en bovendien is dit aantrekkelijk voor het kind. Met deze twee verschillende meetinstrumenten kunnen taaldenkrelaties in een meer algemener perspectief onderzocht worden en taaldenkrelaties die een samenhangend verband vormen, namelijk het verhaal uit het prentenboek. Met deze instrumenten wordt de gemiddelde score van het taaldenkniveau I, II, III en IV gemeten in de voormeting in vergelijking met de nameting. Omdat de participatie van

het kind belangrijk is om taaldenkrelaties te leren hanteren en algemener om de gehele taalontwikkeling te stimuleren, worden ook aspecten van participatie onderzocht en in kaart gebracht. Dit vindt in dezelfde voor- en nameting plaats bij het prentenboek 'RAF'

3.3.1. Registratie van de metingen

Tijdens het voorlezen van het prentenboek 'RAF' stelt de onderzoeker tussendoor vragen aan het kind uit de vragenlijst. Op deze lijst kan de respons van het kind genoteerd worden. De onderzoeker mag de vraag maximaal 3x herhalen. Om zoveel mogelijk een natuurlijk gesprek te behouden en om het kind niet te ontmoedigen mag de onderzoeker indien nodig vragen herformuleren of hulpvragen aanbieden. De respons van het kind hierop wordt echter niet gescoord als passend antwoord. Er is een nakijksleutel ontwikkeld door H. Joore (zie bijlage 5b) bij de vragenlijst. Hierin kunnen de meest passende antwoorden gewaardeerd worden variërend van 2 tot 0 punten. Met dit registratieformulier kan de score voor de taaldenkvragen van verschillende niveaus bij prentenboeken berekend worden. De participatie wordt geregistreerd met behulp van een kijkwijzer. Deze kijkwijzer is ook te vinden in bijlage 5a. Bij de ontwikkeling van deze kijkwijzer is gebruik gemaakt van de opzet van Peeters, Tissen, de Moor & Verhoeven (2008). Hiermee worden een aantal indicatoren van de kwaliteit van de participatie in kaart gebracht. Zowel non-verbale als verbale aspecten van participatie zijn hierin ondergebracht. Er wordt gekeken naar de variatie van aspecten en tevens wordt globaal de kwantiteit van deze aspecten genoteerd op een 3-puntsschaal. Bij de verbale aspecten op deze kijkwijzer worden vooral de spreekinitiatieven van het kind geobserveerd en genoteerd. De antwoorden op de testvragen worden hierbij niet beschouwd als een nieuw spreekinitiatief. Om het aantal initiatiefbeurten van het kind zo min mogelijk te beïnvloeden vraagt dit een strak afnameprotocol van de onderzoeker. De vragenkaart bij het boek wordt strikt gevolgd, gesprekjes vooraf en achteraf worden niet meegenomen in het onderzoek. De onderzoeker houdt een matig spreektempo aan en biedt met korte natuurlijke pauzes gelegenheid tot spontane uitingen van het kind. Om de uitingen van het kind goed te kunnen registreren wordt tijdens de meting

met het prentenboek gefilmd met een kleine camera op statief. Deze camera wordt bediend door de onderzoeker zelf.

3.4 Onderzoeksgroep

Er is gestreefd naar een zuivere onderzoeksgroep van SBO-leerlingen, met een primaire of secundaire taalontwikkelingsstoornis. Een primaire taalontwikkelingsstoornis, ook wel SLI genoemd, is een op zichzelf staande taalstoornis, een secundaire taalstoornis wordt gezien als een symptoom van bredere problematiek (Gillis & Schaerlakens, 2000). Een secundaire taalstoornis, ook wel niet-specifieke taalstoornis genoemd, kan bijvoorbeeld verband houden met mentale retardatie, gehoorverlies, contactstoornissen, emotionele ontwikkelingsstoornissen, organische afwijkingen, spraakmotorische stoornissen of neurologische stoornissen. Er is gestreefd om kinderen met complexere problematiek uit te sluiten zodat er een zo homogeen mogelijke groep kinderen kon worden geselecteerd. Daarnaast was de taalleef tijd van het kind, variërend van 3 tot en met 6 jaar een belangrijk criterium. Het aanbod in het programma '*Aan de praat met een boek*' is gericht op deze taalleef tijd. Met deze taalleef tijd wordt bedoeld dat de scores van de kinderen op de verschillende taaltesten leeftijdsequivalenten variërend van 3 tot en met 6 jaar moesten zijn. De gemeten scores moesten recent zijn; niet ouder dan een jaar bij de start van het onderzoek. De kinderen uit de onderzoeksgroep moesten het Nederlands als enige taal gebruiken om NT2-problematiek uit te sluiten. Tenslotte moesten de kinderen verstaanbaar spreken zodat de uitingen van de kinderen eenduidig geregistreerd konden worden.

De uiteindelijke onderzoeksgroep bestaat uit 12 kinderen, 9 jongens en 3 meisjes, met een kalenderleeftijd variërend van 5 tot en met 7 jaar. Alle kinderen, met uitzondering van één, hebben een taalleef tijd die varieert van 3 tot en met 6 jaar. Eén leerling had een gemiddelde taalleef tijd van 2.10 jaar. Deze leerling is wel geïnccludeerd omdat de taalscore al eerder, namelijk 11 maanden eerder, was vastgesteld. De verwachting was dat deze leerling bij aanvang van het onderzoek een hogere taalleef tijd zou hebben. De gemiddelde taalleef tijd, of leeftijdsequivalenten van de scores op de taaltesten, is bij 8 kinderen bepaald met de Reynell Test voor Taalbegrip en de Schlichtingtest voor Taalproductie. Bij 4 kinderen

is dit bepaald met de Taaltest Voor Kinderen (de subtest Woordenschatkeuzetest, Woordenschatproductietest, Woordvormproductietest of Verzwegen betekenis) eventueel aangevuld met de Taaltest Alle Kinderen (de subtest Zinsbegrip 2, Woordvorming). Het streven om kinderen met complexere problematiek uit te sluiten bleek lastig te bepalen. Binnen de populatie van de SBO-school bleken veel kinderen mentale retardatie te hebben, enkele kinderen gediagnosticeerde stoornissen zoals ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder) of ASS (Autisme Spectrum Stoornis). Uiteindelijk is er voor gekozen om kinderen met deze problematiek te includeren zodat de onderzoeksgroep niet te klein zou zijn. Als exclusiecriteria werd hierbij bepaald: kinderen met ernstige epilepsie, gehoorverlies, organische afwijkingen of neurologische stoornissen. Binnen de onderzoeksgroep hebben de kinderen een IQ (intelligentiequotiënt) variërend van 64 tot 100. Uit deze groep is getracht een evenwichtige test- en controlegroep samen te stellen van elk zes kinderen. Bij het matchen tussen de proefpersonen is rekening gehouden met het IQ, de kalenderleeftijd en een extra gediagnosticeerde stoornis voor zover bekend. Alle factoren zijn zo evenwichtig mogelijk verdeeld over beide groepen. Op groepsniveau is de stoornis ASS (Autisme Spectrum Stoornis) evenwichtig verdeeld. In tabel 3.1 worden de resultaten weergegeven. De proefpersonen die met elkaar worden gematcht worden naast elkaar in de tabel weergegeven. Met de afkorting L.E. wordt de gemiddelde leeftijdsequivalent op de taaltesten bedoeld.

Geslacht Testgr.	leeftijd	I.Q.	L.E.	stoornis	Geslacht Controlegr.	leeftijd	I.Q.	L.E.	stoornis
Jongen Jo.	5.1	92	4.8	ASS	Jongen M.M.	5.0	100	2.11	
Meisje E.	7.9	64			Jongen M.K.	7.3	64	4.9	ASS/ADHD
Jongen H.	6.7	91	4.5		Jongen Ji.	6.5	86	4.6	
Meisje G.	6.0	88	4.3		Jongen D.	5.7	77	3.5	
Jongen O.	5.1	69	3.3	ASS	Jongen S.	8.2	66	4.11	ASS
Jongen W.	7.11	73	5.0		Meisje W.	5.11	73	4.8	

Tabel 3.1: Indeling van proefpersonen in testgroep en controlegroep

3.5 Onderzoekers

Hoewel het programma in eerste instantie is bedoeld voor de thuissituatie, is er gekozen om het onderzoek in de school uit te voeren. Hierdoor is het aanbod van het programma nauwkeurig te regelen. In plaats van de ouder/verzorger biedt de logopedist op school het programma aan. In eerste instantie zouden de metingen en interventie van het programma uitsluitend worden verricht door de onderzoeker, H. Joore. Tijdens de start van het onderzoek waren er kinderen uit de onderzoeksgroep in logopedische behandeling bij H. Joore en K. van Zelst. Om continuïteit te behouden voor de kinderen is er gekozen om de uitvoerende taken van het onderzoek door de behandelend logopedist van het kind, te laten doen. Hierdoor zijn er drie kinderen uit de testgroep en twee kinderen uit de controlegroep verwezen naar K. van Zelst. De resterende 3 kinderen uit de testgroep en de 4 kinderen uit de controlegroep zijn verwezen naar H. Joore. De regie van het gehele onderzoek, inclusief het scoren en analyseren van verschillende data, berust bij H. Joore. Om onderzoeksresultaten zo weinig mogelijk te beïnvloeden wordt de werkwijze van de metingen en interventie zo uniform mogelijk gehouden.

3.6 Interventie

Het programma '*Aan de praat met een boek*' wordt aangeboden zoals is beschreven in de handleiding (zie bijlage 6). Gelijktijdig met het boek wordt het spelmateriaal aangeboden. Na verkenning van het materiaal en de buitenkant van het boek wordt er gestart met het voorlezen van de tekst. Tussentijds krijgt het kind veel kans om spontaan te reageren en worden er vragen gesteld over het boek. Zowel de tekst van het boek als de bijbehorende vragen staan op de vragenkaart zodat het kind het boek zelf goed voor zich heeft liggen en zelf ook vast kan houden. In de vragenkaart zijn vragen opgenomen van alle abstractieniveaus I t/m IV. In de handleiding staat beschreven dat er in het begin een paar vragen gesteld kunnen worden, in een later stadium meer, wanneer het kind daar aan toe is. Geleidelijk kunnen er meer moeilijke vragen gesteld worden. Het is belangrijk het tempo van het kind hierin te volgen. Er zijn naast vragen ook aanvulzinnen op de vragenkaart te vinden, dit is een minder directe manier om taaldenkrelaties uit te lokken. Er zijn ook prentenboeken zonder tekst opgenomen in het programma. Hierbij kan de vragenkaart aanknopingspunten

bieden tot gesprekjes over de platen in het boek. Zoals in de handleiding staat beschreven staat het gesprek met het kind centraal en juist niet het oefenen. Vanuit een natuurlijk gesprek kunnen er vragen worden gesteld, waarbij er verder ingespeeld kan worden op het antwoord van het kind. Hierbij is de participatie van het kind belangrijker dan een goed antwoord. Elk antwoord krijgt hierbij een kans. Terloops kan het antwoord van het kind gecorrigeerd worden herhaald of worden uitgebreid. De instructie in de handleiding is bedoeld voor de ouders/verzorgers van het kind. Er is daarom bewust terughoudend omgesprongen met gedetailleerde adviezen. De handleiding is beknopt opgesteld om deze laagdrempelig te houden. Duipmans (van den Dungen, 2006) beschrijft een meer uitgebreide systematische werkwijze van taalstimulering met behulp van prentenboeken waarbij er sprake is van directe en indirecte therapie (bij indirecte therapie instrueert en begeleidt de therapeut de ouders/verzorgers). Daarbij modelleert de logopedist het interactieve gedrag zodat ouders dit kunnen overnemen. Bij het programma '*Aan de praat met een boek*' is er in eerste instantie niet uitgegaan van een therapiesituatie, ouders/verzorgers kunnen zelfstandig het programma uitvoeren. Daarom zijn alleen de hoofdlijnen uit de behandelsuggesties van Duipmans verwerkt in de handleiding. De onderzoekers volgen de instructie uit de handleiding en voegen geen logopedische oefeningen toe tijdens de interventie. Gedurende het onderzoek krijgen de kinderen uit de testgroep alleen het programma aangeboden en geen logopedische behandeling. Enkele kinderen uit de controlegroep worden logopedisch behandeld, echter oefeningen volgens de DGM worden gedurende het onderzoek niet aan hen aangeboden. Uit ethisch oogpunt is er bewust gekozen om lopende logopedische behandelingen in de controlegroep te continueren.

3.7 Validiteit en betrouwbaarheid

Er wordt getracht naar een optimaal haalbare validiteit van het onderzoek binnen de mogelijkheden van de werksituatie en de geplande onderzoekstijd. Pas na voorlichting en instemming van het team van SBO-school D.W., de ouders en de leerlingen is er gestart met het praktijkonderzoek. De criteria voor het samenstellen van de onderzoeksgroep en het matchen tussen test- en controlegroep is zorgvuldig gekozen en uitgevoerd. Hierbij waren het intelligentiequotiënt, de kalenderleeftijd en

taalleeftijd van de leerling de meest bepalende criteria. Er zijn ook contactmomenten met de controlegroep ingepland zodat de vertrouwdeheid met de onderzoeker voor kinderen uit de test- en controlegroep zoveel mogelijk op dezelfde wijze wordt bevorderd. Dit om de mate van vertrouwdeheid zo min mogelijk van invloed te laten zijn bij de metingen. Om verschillende aspecten binnen de ontwikkeling van taaldenkelaties te onderzoeken is er gekozen voor twee verschillende meetinstrumenten. Eén meetinstrument, de vragenkaart bij het prentenboek, is ontwikkeld door de onderzoeker en een collega. Deze is van te voren getest door hen bij een aantal leerlingen die buiten de onderzoeksgroep vielen. Deze vragenkaart is aangevuld met een kijkwijzer waarmee de participatie van het kind kan worden geobserveerd. Een goede participatie is een voorwaarde bij de ontwikkeling van taaldenkelaties. Gegevens over de participatie kunnen de meetresultaten extra toelichten. De observaties bij de kijkwijzer worden verricht door één onderzoeker. De betrouwbaarheid van het totale resultaat van de metingen is beperkt omdat er alleen een voor- en nameting plaatsvindt en geen tussentijdse metingen.

3.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de verschillende meetinstrumenten beschreven en de inclusiecriteria voor de onderzoeksgroep. Om logistieke redenen is er gebruik gemaakt van twee onderzoekers. Er wordt uitgebreid ingegaan op de uitvoer van de interventie en welke keuzes hierin zijn gemaakt. Tot slot wordt toegelicht hoe er is gestreefd naar betrouwbaarheid van het onderzoek.

Hoofdstuk 4 Dataverzameling

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de verzamelde gegevens die zijn verkregen tijdens het onderzoek op de SBO-school D.W. te IJ weergegeven. De daadwerkelijke interventie van het programma wordt beschreven. De voor- en nametingen van het beheersingsniveau van de taaldenkelaties worden weergegeven in overzichten. Observaties verkregen via een kijkwijzer, ten tijde voor en na de interventie worden eveneens weergegeven in een overzicht.

4.2 Het tijdpad en de sessies in het onderzoek

De onderzoeksperiode heeft plaatsgevonden in de periode januari tot en met april 2011. De voormeting werd verricht in week 5 en 6. Daarna volgden week 7 tot en met 14 waarin de interventie werd uitgevoerd. Week 8 hierin was een schoolvakantie. In week 15 en 16 werd de nameting verricht. Er is voor dit tijdpad gekozen omdat in week 17 en 18 schoolvakantie was. De geplande interventie van drie keer per week met de kinderen uit de testgroep is nagenoeg behaald. Ook de contactmomenten van twee keer per week met de kinderen uit de controlegroep is nagenoeg behaald. Tijdens deze contactmomenten kregen drie kinderen uit de controlegroep een knutselwerkje of een memoryspel aangeboden. De overige drie kinderen kregen een logopedische behandeling omdat deze al in het behandelrooster stonden. Bij deze behandeling is er niet gewerkt met het het het programma '*Aan de praat met een boek*'. In onderstaand schema staan de data van de sessies met de kinderen vermeld. In tabel 4.1 wordt de testgroep weergegeven.

naam	Voormeting	Interventie	nameting
E.	1 feb.	18 sessies	14 ,18 april
W.	1 feb.	16 sessies	11,18 april
H.	1 feb.	18 sessies	12,14 april
O.	1 feb.	16 sessies	11,14 april
Jo.	31 jan.	16 sessies	12,18 april
G.	1 feb.	16 sessies	18,19 april

Tabel 4.1

In tabel 4.2 worden de sessies met de controlegroep weergegeven

naam	Voormeting	Interventie/contact	nameting
Wik.	1 feb.	11 sessies	14 ,18 april
S.	31 jan.	11 sessies	11,18 april
Ji.	31 jan.	11 sessies	12,18 april
M.M.	1 feb.	8 sessies	12,18 april
M.K.	1 feb	12 sessies	12,18 april
D.	1 feb.	11 sessies	12,14 april

Tabel 4.2

Elke sessie bij meting of interventie duurde ongeveer 25 minuten. De kinderen speelden allemaal met het concrete materiaal bij de prentenboeken gedurende de eerste keer dat een boek werd aangeboden. Bij sommige kinderen nam dit af gedurende de tweede en derde keer dat het boek werd aangeboden. Bij de derde keer dat het boek werd aangeboden is er een enkele keer gekozen voor een paar nieuwe vragen om de aandacht van het kind vast te houden. In totaal zijn 6 van de

12 prentenboeken uit het programma aangeboden. Hierin is slechts één prentenboek zonder tekst opgenomen omdat het aanbod hiervan sterk afhankelijk is van de verteller. Hierdoor kan het verschil in aanbod tussen de beide onderzoekers beperkt blijven.

4.3 De registratie van de voor- en nameting met de Vragenlijst Denkprocessen en de RAF-vragenlijst

Het eerste meetinstrument, de Vragenlijst Denkprocessen, geeft een score variërend van 0-3 per abstractieniveau van taaldenkelaties. Abstractieniveau I is nog concreet, Abstractieniveau IV is het meest abstract en vraagt bij het verwoorden een grotere taalvaardigheid. In de lijn van een normale taalontwikkeling zal niveau I en II eerst beheerst worden en gaandeweg de hogere niveau's III en IV. Een score van 0 -1.0 verwijst naar een zwakke beheersing, 1.1 – 2.0 naar matig en 2.1 – 3 naar een sterke beheersing. In onderstaande tabel worden de scores per niveau I tot IV bij de voor- en nameting weergegeven. Daarna is berekend wat het totale resultaat is. Het tweede meetinstrument, de vragenlijst bij prentenboek RAF kan een score geven tussen 0-60 punten. Het relatief leerrendement (dit meet het leerrendement in relatie met dat wat het maximaal leerrendement had kunnen zijn) wordt uitgedrukt in percentages. Dit wordt als volgt berekend. Het voorbeeld is de eerste leerling uit de testgroep. Bij de nulmeting wordt op niveau II 2.4 punten behaald. De leerling kan bij de volgende meting nog maximaal 0.6 punten hoger scoren (3 punten kunnen er maximaal worden behaald per niveau). De leerling scoort echter maar 0.1 punt hoger bij de volgende meting. $0.6 : 0.1 = 6$ $100\% : 6 = 16.6\%$, naar boven afgerond 17% relatief leerrendement. Bij de nulmeting van bijvoorbeeld de RAF-vragenlijst worden 33 punten gescoord. De leerling kan bij de volgende meting nog maximaal 27 punten hoger scoren (60 punten kunnen er maximaal gescoord worden bij de RAF-vragenlijst). De leerling behaalt echter maar 3 punten meer bij de volgende meting $27 : 3 = 9$ $100\% : 9 = 11\%$ relatief leerrendement.

In tabel 4.3 worden de resultaten van de testgroep vermeld.

leerling	VLDP	Niveau I	Niveau II	Niveau III	Niveau IV	Totaal resultaat VLDP	RAF vragen	Totaal resultaat RAF
E.	Feb. april	2.5 2.5=0%	2.4 2.5=17%	1.9 2.3=36%	1.2 1.3=6%	Gem.15%	33 36	=11%
W.	Feb. april	2.6 2.7=25%	1.8 2.1=25%	1.6 2.3=50%	1.0 1.6=30%	Gem.33%	22 43	=56%
H.	Feb. april	2.5 2.9=80%	2.2 2.5=38%	2.3 2.6=43%	2.1 2.1=0%	Gem.40%	47 53	=46%
O.	Feb. April	1.9 2.3=36%	0.9 0.9=0%	0.4 0.5=4%	0.1 0.9=28%	Gem.17%	15 17	=4%
Jo.	Jan. april	2.3 2.5=29%	1.5 2.4=59%	1.6 2.0=29%	1.0 1.2=10%	Gem.32%	30 45	=50%
G.	Feb. April	2.6 2.0=0%*	1.6 2.3=50%	1.6 2.0=29%	1.2 1.6=22%	gem.25%	38 43	=23%

Tabel 4.3

Het gemiddelde relatief leerrendement van de testgroep bij de Vragenlijst

Denkprocessen is **27 %**. (voorbeeld 15+33+40+17+32+25= 162: 6 leerlingen =

27).Het gemiddeld relatief leerrendement van de testgroep bij de vragenlijst RAF is **32%**.

In tabel 4.4 worden de resultaten van de controlegroep vermeld.

leerling	VLDP	Niveau I	Niveau II	Niveau III	Niveau IV	Totaal resultaat VLDP	RAF	Totaal resultaat RAF
Wik.	Feb April	2.4 2.6=33%	1.7 2.1=31%	1 1.5=25%	0.7 0.5=9%	Gem.25%	28 37	29%
S.	Jan. April	2.7 2.5=0%*	2.4 2.4=0%	1.0 2.0=50%	0.7 1.0=13	Gem.16%	34 46	46%
Ji.	Jan. April	3.0 2.8=0%*	2.2 2.0=0%	1.3 2.2=56%	0.9 1.0=5%	Gem.15%	39 40	5%
M.M	Feb April	1.2 1.4=11%	0.5 0.8=12%	0.1 0.4=10%	0.2 0.4=7%	Gem.10%	5 9	7%
M.K	Feb. April	1.9 2.3=36%	2.0 2.2=20%	1.6 2.5=65%	0.8 1.0=9%	Gem.33%	42 47	28%
D.	Feb. April	1.9 2.8=82%	1.3 1.7=24%	0.4 0.7=12%	0.4 1.0=23	Gem.35%	22 23	3%

Tabel 4.4

Het gemiddeld relatief leerrendement van de controlegroep bij de Vragenlijst Denkprocessen is **22%**. Het gemiddeld relatief leerrendement van de controlegroep bij de vragenlijst RAF is **20%**.

	rel.leerrendement testgroep	rel.leerrendement controlegroep
VLDP	27%	22%
RAF-vragenlijst	32%	20%

Tabel 4.5

In drie gevallen is er bij de nameting een lager beheersingsniveau gemeten, dit wordt aangeduid met een *. Bij de nameting met de RAF-vragenlijst is een enkele keer abusievelijk een vraag overgeslagen waardoor geen punten konden worden gescoord. In het individuele geval is diezelfde vraag bij de voormeting dan ook niet meegeteld. Dit komt echter maar heel weinig voor.

4.4 De registratie van de voor- en nameting met de Kijkwijzer Participatie van het kind

De kijkwijzer werd ingevuld via een observatie van de filmopnames van de voor- en nameting. Doordat telkens de voor- en nameting na elkaar werden geobserveerd van het individuele kind is getracht de beoordeling, en eventuele verandering, zo objectief mogelijk te kunnen waarderen met zwak/matig (1), gemiddeld (2) en veel (3). De non-verbale aspecten zoals bladzijden omslaan, kijken naar plaatjes, adequaat oogcontact en concentratie zijn samengevat als één indicator. Hierin was een lichte verbetering tot duidelijke verbetering vast te stellen wanneer één of meer aspecten verbeterden. Deze worden cursief weergegeven. Het aantal spreekinitiatieven door het kind is vastgesteld als één indicator, verdeeld in vragen die het kind stelde en het aantal opmerkingen. De antwoorden op de (test)vragen werden niet beschouwd als spreekinitiatief. Echter wanneer het kind zijn antwoord uitbreidde, wat inhoudelijk duidelijk verder ging dan de gestelde vraag, werd deze uiting wel meegeteld. Tijdens de metingen hadden enkele kinderen ook minder passende spreekinitiatieven hadden, die buiten het gespreksonderwerp/ situatie vielen. Dit betrof opmerkingen

over het filmen, de onderzoeksruimte, spontaan zingen van liedjes die in de klas geleerd waren en 'uitingen van de dieren' bij het spelen. Wanneer de uiting minder een communicatieve intentie had, dus niet gericht naar de ander, zijn deze spreekinitiatieven niet meegeteld. Deze uitingen zijn genoteerd met (-). In tabel 4.6 worden de observaties voor de testgroep weergegeven.

leerling	data	Non-verbale aspecten				Verbale aspecten		Tot.
		Bladz. omslaan	Plaatjes kijken	oogcontact	concentratie	Aantal vragen	Aantal opm.	
E.	Feb. april	Veel veel	Gem. veel	Gem. Gem.	Zwak Gem.	3 3	11 19	57%
W.	Feb. april	Gem. veel	Gem. veel	Zwak zwak	Gem. veel	4 11	14 30	127%
H.	Feb. april	Gem. Gem.	Veel Veel	Veel Veel	Veel Veel	1 7	11 10	42%
O.	Feb. April	Veel veel	Veel veel	Gem. Gem.	Zwak Gem.	1 0	6 9	29%
Jo.	Jan. april	Zwak zwak	Zwak Gem.	Gem. Gem.	Gem. Gem.	5 6	17 20	18%
G.	Feb. April	Veel veel	Zwak Gem.	Gem. veel	Gem. Gem.	2 5	7 15	122%

Tabel 4.6

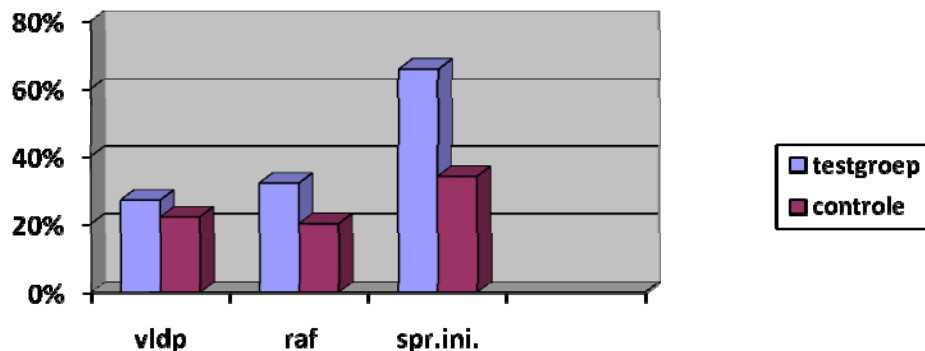
In tabel 4.7 worden de resultaten van de controlegroep weergegeven.

leerling	data	Non-verbale aspecten				Verbale aspecten		Tot.
		Bladz. omslaan	Plaatjes kijken	oogcontact	concentratie	Aantal vragen	Aantal opm.	
Wik.	Feb. april	Veel veel	Veel veel	Veel veel	Gem. Gem.	0 6	17 13	12%
S.	Jan. april	Zwak veel	Gem. veel	Gem. Gem.	Gem. veel	2 4	8 13	70%
Ji.	Jan. april	Gem. Gem.	Gem. Gem.	Gem. Gem.	Gem. Gem.	1 2	12 10	0%
M.M.	Feb. April	Gem. Zwak*	Zwak zwak	Gem. Gem.	Zwak Gem.	7 9	8 8	13%
M.K.	Jan. april	Veel Veel	Gem. Veel	Gem. Gem.	Gem. Gem.	0 2	9 9	22%
D.	Feb. April	Zwak Gem.	Zwak Gem.	Veel Gem.*	Gem. Gem.	0 1	9 16	88%

Tabel 4.7

In de meest rechtse kolom wordt de totale toename van spreekinitiatieven uitgedrukt ten opzichte van de nulmeting. De gemiddelde toename voor de testgroep is **66%**, voor de controlegroep is dit **34%**.

In onderstaande grafiek worden het relatief leerrendement en de toename van spreekinitiatieven bij de tweede meting weergegeven.

Wat betreft de non-verbale aspecten van de participatie zien we een lichte verbetering bij 2 kinderen uit de testgroep, en een duidelijke verbetering bij 3 kinderen uit de testgroep. Binnen de controlegroep is er ook een lichte verbetering bij 2 kinderen en ook een duidelijke verbetering bij 2 kinderen. De meeste kinderen werkten mee aan het beantwoorden van de vragen bij het prentenboek Raf, echter een één kind uit de testgroep (O.) en één kind uit de controlegroep (M.M.) hadden hier nog moeite mee. Het oplezen van losse letters en woorden is wel genoteerd maar kwam weinig voor, bij twee leerlingen uit de testgroep en bij twee leerlingen uit de controlegroep. Het vragen om herhaling kwam ook nauwelijks voor en is buiten de tabel gelaten. Het merendeel van de kinderen heeft tijdens de meting met de knuffels gespeeld, bij drie kinderen was dit niet het geval. De beide onderzoekers hebben de metingen volgens het protocol uitgevoerd. Een enkele keer bleek een onderzoeker meer hulpvragen te bieden dan de andere onderzoeker. Echter de antwoorden van het kind na een hulpvraag werden conform de scoring, dan niet meegeteld.

4.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de meetresultaten van het beheersingsniveau van taaldenkrelaties beschreven, voorafgaand aan de interventie van het programma en na deze interventie. Observatiegegevens over de participatie van het kind vormden bij beide metingen een aanvulling. De verschillen tussen de voor- en nameting worden samengevat voor zowel de testgroep als de controlegroep.

Hoofdstuk 5 Conclusies en waardering onderzoek

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de onderzoeksvragen en bijbehorende deelvragen. Er worden conclusies verbonden aan de data verkregen uit het onderzoek. Daarna worden aanbevelingen voor het programma '*Aan de praat met een boek*' en voor het vervolgonderzoek beschreven.

5.2 Conclusies vanuit de theorie

Dit onderzoek richt zich op de vraag "Hoe verloopt de ontwikkeling van taaldenkelaties bij Nederlandssprekende kinderen op een SBO-school met een taalniveau van 3 tot en met 6 jaar na interventie met het programma '*Aan de praat met een boek*'?" Bij de aanvang van dit onderzoek zijn een aantal deelvragen geformuleerd om duidelijkheid te krijgen over de ontwikkeling van taaldenkelaties. In de literatuur zijn daarop een aantal antwoorden gevonden. Binnen de taalontwikkeling van een kind vormt de ontwikkeling van taaldenkelaties een belangrijk onderdeel. Wanneer een kind taaldenkelaties leert begrijpen leert hij tegelijkertijd steeds meer abstracte taal begrijpen en de samenhang van gebeurtenissen zoals oorzaak-gevolg of doel-middel (Golstein C. et al, 2006; Kreeke-Alfrink & van der Heijden, 2006). Bij het redeneren, argumenteren, vergelijken e.d. worden taaldenkelaties gelegd. Zij vormen een belangrijke basis voor latere schoolse taalvaardigheden (van der Beek A. & Damhuis R., 2006). De ontwikkeling van taaldenkelaties is niet precies in tijd aan te geven, het betreft globaal kinderen met een taalleefijd van 3 tot 6 jaar (van den Dungen, 2006). Het begrijpen van taaldenkelaties van abstractieniveau III en IV geeft kinderen de vaardigheid om een plot in een verhaal te begrijpen (Schaerlaekens, 1986, in van den Dungen, 2006). Het leren verwoorden van taaldenkelaties gaat gepaard met het ontwikkelen van een complexere syntaxis (van den Dungen, 2006). Wanneer het kind inhaakt op het gesprek waarin taaldenkelaties bevraagd worden zal het actief gaan zoeken naar de benodigde woorden en zinnen vanuit de betrokkenheid bij de inhoud, bijvoorbeeld de plot van het boek. Tijdens het interactief voorlezen is een goede participatie belangrijk om taal te leren; het kind oefent dan daadwerkelijk zijn mondelinge taal

(Damhuis & Litjens, 1995, in Verhallen & Walst, 2001). Ouders van SLI-kinderen trachten de participatie bij het voorlezen vast te houden door vooral taaldenkelaties niveau I en II te bevragen (Hammet, Van Kleeck & Huberty, 2003; van Kleeck & Vander Woude in van den Dungen, 2006). Hierdoor worden er te weinig taaldenkelaties niveau III en IV aangeboden. Van den Dungen concludeert hieruit dat verschillende abstractieniveaus gevarieerd dienen te worden aangeboden met een goede strategie, gericht op interactie en participatie. Dit levert dus een uitdaging voor de volwassene op; hoe kunnen de meer abstracte taaldenkelaties aangeboden worden waarbij dan ook de participatie van het kind kan worden gehandhaafd? In paragraaf 2.4. verwijst ik naar van den Dungen (2006) die hiervoor suggesties geeft, zoals de (spreek)beurten van het kind prijzen, meer uitbreiden of verder begeleiden met bijvoorbeeld hulpvragen. Ook gestelde vragen vereenvoudigen is hierbij belangrijk. Op deze manier kunnen volwassene en kind evenveel participeren in een (denk)gesprekje. Samenvattend blijkt uit bovenstaande het belang van de ontwikkeling van taaldenkelaties en de rol van participatie hierbij. Het programma *'Aan de praat met een boek'* heeft deze uitgangspunten gebruikt in de opzet en werkwijze. In de handleiding (bijlage 6) van dit programma zijn de adviezen voor optimale participatie concreet gemaakt. Vervolgens wordt er een antwoord gezocht naar het effect van dit programma op de verwerving van taaldenkelaties en de (rol van de) participatie van het kind hierbij.

5.3 Conclusies vanuit het praktijkonderzoek

Na een voormeting, zes weken interventie met het programma en een tweede meting kunnen er conclusies verbonden worden aan de meetresultaten.

5.3.1 Het verschil tussen de meetinstrumenten

Zowel de testgroep als de controlegroep haalde bij de tweede meting een hogere score op de VLDP en de RAF-vragenlijst. Bij allen was de beheersing van de taaldenkelaties toegenomen. De VLDP onderzoekt dit met 45 items die onderling geen verband met elkaar hebben. Dit meetinstrument bevat 14 items waarbij het begrip van taaldenkelaties in kaart wordt gebracht en 31 items waarbij het

verwoorden van taaldenkrelaties in kaart wordt gebracht. De RAF-vragenlijst bevat (uitgezonderd één item) items waarbij alleen het verwoorden van taaldenkrelaties wordt onderzocht. Omdat de taaldenkrelaties in het algemeen eerst passief (=begrijpen) worden verworven en daarna pas actief (=verwoorden) zou het te verwachten zijn dat het relatief leerrendement bij de VLDP hoger zou zijn dan het relatief leerrendement bij de RAF-vragenlijst bij elk individueel kind. Daarentegen biedt de RAF-vragenlijst een onderling verband tussen de vragen, ze gaan allemaal over hetzelfde verhaal, waardoor kinderen hoger kunnen scoren. Ze hebben dan steun aan de context van het verhaal en halen daar informatie uit. Hierdoor zou juist het relatief leerrendement van De RAF- vragenlijst hoger te verwachten zijn dan bij de VLDP. Er is weinig verschil in de leerrendementen bij de twee meetinstrumenten. Bij 7 kinderen uit de onderzoeksgroep is het relatief leerrendement van de VLDP hoger dan bij de RAF-vragenlijst. Het zegt dus met name iets van de individuele leerling, op welke manier zijn ontwikkeling van taaldenkrelaties verloopt.

5.3.2 Het effect van het programma op de verwerving van taaldenkrelaties

Het gemiddeld relatief leerrendement van de testgroep wat betreft de taaldenkontwikkeling gemeten met de VLDP is **27%** (spreiding tussen 15-40%), bij de controlegroep is dit **22%** (spreiding tussen 10-35%). Wanneer dit gemeten wordt met de RAF- vragenlijst bij de testgroep is dat **32%** (spreiding tussen 4-56%) en **20%** bij de controlegroep (spreiding tussen 3-46%). De resultaten van de testgroep liggen iets hoger. Dit is het duidelijkst te zien bij de RAF-vragenlijst (bijlage 5a en 5b). De leerlingen uit de testgroep lijken te hebben geprofiteerd van de ervaringen met prentenboeken tijdens de interventie. De taaldenkrelaties in het algemeen van de testgroep verbeteren, de taaldenkrelaties binnen prentenboeken verbeteren meer.

5.3.3 Het effect van het programma op de participatie van het kind

Wat betreft de non-verbale aspecten van de participatie van de kinderen is er in zowel de test- als de controlegroep verbetering vast te stellen. Bij het observeren lijkt er nauwelijks verschil te zijn in de mate van verbetering tussen de test- en controlegroep. Wat betreft de verbale aspecten van de participatie zien we een

toename van spreekinitiatieven van **66%** ten opzichte van de nulmeting bij de testgroep en een toename van **34%** bij de controlegroep. Hierbij kan het voorkomen dat een kind al veel spreekinitiatieven heeft maar dat deze niet verder toenemen bij de tweede meting (Jo. uit de testgroep). Daarnaast zijn spreekinitiatieven van verschillende factoren afhankelijk (hoe wordt het geteld, spreekt het boek aan, hoe is de interactie met de ander, fysieke en emotionele gesteldheid van het kind etc.) dat met enige terughoudendheid naar deze percentages gekeken moet worden. Een leerling die alle vragen bij de meetinstrumenten goed to the point beantwoordt en rustig luistert, laat adequaat gedrag zien, ook al zijn er weinig spreekinitiatieven. Het blijft belangrijk om het totale resultaat van de meetinstrumenten te zien. Duidelijke toename van spreekinitiatieven (geobserveerd bij de RAF-vragenlijst) gaan soms gepaard met een groot relatief leerrendement bij de RAF-vragenlijst (bij Wi. en H. uit de testgroep) maar soms niet. Leerling G. uit de testgroep en leerling D. uit de controlegroep hebben meer spreekinitiatieven maar dit resulteert (nog) niet in meer goede antwoorden bij de vragen. In navolging van de theorie, dat een goede participatie het leren van taaldenkelaties bevordert valt dit in de toekomst te verwachten bij hen. De grootste toename van spreekinitiatieven gaan wel gepaard met verbetering van non-verbale aspecten. Dit is het geval bij twee kinderen uit de testgroep. Bij de onderzoeker laten deze kinderen een beeld achter dat zij meer zelfvertrouwen in hun gesprek laten zien. Dit is niet nader onderzocht omdat dit buiten de onderzoeksvraag valt.

5.3.4 Samenvattende conclusie

Na een interventie van zes weken verricht door logopedisten op SBO-school D.W. blijkt het programma '*Aan de praat met een boek*' te resulteren in verbetering van de ontwikkeling van taaldenkelaties. Afhankelijk van het meetinstrument is er sprake van 5% verbetering (gemeten met de VLDP) tot 12% verbetering (gemeten met een door de onderzoeker ontwikkeld meetinstrument) ten opzichte van de controlegroep. Daarnaast verbetert ook de participatie in een gesprek, kinderen uit de testgroep hebben 32% meer spreekinitiatieven dan de controlegroep. Doordat een goede participatie in een gesprek tegelijkertijd een situatie is waarin mondelinge taal wordt gebruikt, ontstaan er kansen voor het kind zijn eigen taal verder te ontwikkelen en

ontstaat er een goede (taal)leeromgeving. Een goede participatie in een gesprek vormt zowel een middel als een doel bij taalstimulering.

5.4 Aanbevelingen voor het programma en het vervolgonderzoek

Tijdens het aanbod van het programma bleek dat het drie keer per week aanbieden van hetzelfde prentenboek niet voor elk kind geschikt is. Enkele leerlingen hadden veel steun aan de herkenbaarheid van de tekst en participeerden meer (sneller of vaker kunnen antwoorden, meer spreekbeurten) maar anderen werden minder geïnteresseerd en waren duidelijk toe aan nieuw aanbod (andere meer verdiepende vragen er bij of nieuwe prentenboeken). Het aanbieden op maat aan het kind blijft belangrijk. Er kan gevarieerd worden in het aanbieden van het prentenboek (twee tot meerdere keren per week) en in het aanbieden van de vragen (van enkele tot alle vragen uit de lijst) zolang de interesse van het kind voldoende blijft. Omdat de spreekinitiatieven toenemen na aanbod van het programma is dit programma ook geschikt voor kinderen met weinig spreekinitiatieven. In de handleiding van het programma kunnen deze bevindingen worden meegenomen. In de toekomst is een vervolgonderzoek aan te bevelen waarbij de ouder/verzorger het programma aanbiedt in de thuissituatie. Zij vormen de doelgroep van het programma. Wanneer de onderzoeksgroep bestaat uit kinderen in het regulier onderwijs kunnen de testgroep en controlegroep meer homogeen worden samengesteld. Hierbij kan een grotere onderzoeksgroep ($n > 12$) resultaten meer zichtbaar maken. Wanneer de interventieperiode wordt uitgebreid naar 12 weken kan het gehele programma worden aangeboden. Deze factoren kunnen de betrouwbaarheid van het onderzoek naar het effect van het programma '*Aan de praat met een boek*' bevorderen. Wanneer de ouder/verzorger betrokken wordt in het vervolgonderzoek raakt deze meer vertrouwd met de werkwijze van het programma. Hierdoor kunnen er interactieve gespreksvaardigheden worden verworven. Dit kan op termijn leiden tot nog meer effectieve taalstimulering in de thuissituatie.

5.5 Samenvatting

Dit hoofdstuk beschrijft het belang van de ontwikkeling van taaldenkelaties voor het leren begrijpen van verhalen en het ontwikkelen van een complexere syntaxis. Een goede participatie is nodig om taaldenkelaties te verwerven. Dit vraagt van de volwassene een strategie gericht op interactie met het kind en optimale participatie van het kind. De volwassene kan de (spreek)beurten van het kind prijzen, meer uitbreiden of verder begeleiden met bijvoorbeeld hulpvragen. Ook gestelde vragen vereenvoudigen is hierbij belangrijk. Na een interventie van zes weken met het programma 'Aan de praat met een boek' blijkt dat kinderen taaldenkelaties beter beheersen en meer spreekinitiatieven vertonen. Deze verbeterde participatie is van groot belang, dit schept voortdurend mogelijkheden voor het kind om zijn taal nog meer te ontwikkelen.

Hoofdstuk 6 Evaluatie en reflectie

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft hoe ik het onderzoek doen heb ervaren, de fasen in het proces en wat het uiteindelijk heeft opgeleverd voor mijn omgeving en mijzelf.

6.2 Mijn persoonlijke ervaringen

Het bepalen van het doel van mijn onderzoek was geen moeilijke keus. Ik zat middenin de totstandkoming van een prachtig nieuw product, drie boekenkoffers om interactief voorlezen te stimuleren in de thuissituatie. De kans om het effect van dit product te onderzoeken greep ik met beide handen aan. Door scripties van andere studenten te lezen kreeg ik inzicht in een mogelijke opzet. Met enthousiasme ben ik begonnen aan het onderzoek en dat is altijd zo gebleven. In dezelfde maanden waren mijn twee collega-logopedisten en ik ook bezig om de eerste versie van het product, het programma '*Aan de praat met een boek*' volledig te maken en uit te testen. Terwijl ik de verantwoording hiervoor schreef, was ik ook al begonnen te schrijven voor mijn meesterstuk. Het was soms lastig om te scheiden wat en waarin ik welke informatie wilde schrijven, het onderwerp was immers hetzelfde. Toen de eerste versie van de boekenkoffers gereed was werd het nog drukker. We moesten ons bezighouden met de presentatie ervan op het gemeentehuis, er moesten voor alle 17 basisscholen een set van drie koffers in orde worden gemaakt en ondertussen moest ik mijn normale werk doen en de voortgang van mijn onderzoek bewaken. Wat een uitdaging was dat. Alle mensen in mijn omgeving, zowel op mijn werk als thuis waren heel betrokken, dat heeft me erg verrast. Met veel inzet heb ik gewerkt aan het onderzoek waardoor er erg weinig tijd overbleef voor mijn gezin. Ik ben blij dat de afronding in zicht is.

6.3 De uitvoering van het onderzoek

De eerste maanden heb ik veel tijd moeten besteden aan de voorbereiding. Bij het formuleren van de onderzoeksvraag en deelvragen heeft mijn docent A. Middelkoop-van Erp mij goed op weg geholpen. Het bedenken van de methodologie van het

onderzoek was lastig, ik heb geen enkele ervaring met onderzoek doen. In korte tijd literatuur 'scannen' was nodig om een opzet te verzinnen. Het kunnen lenen van zeer bruikbare literatuur van E.Burger, logopedist en linguïst, bleek erg belangrijk. Ook haar advies om een controlegroep in het onderzoek te betrekken heeft meer betrouwbaarheid aan het onderzoek gegeven. Het zoeken naar andere literatuur was een bron van ergernis, veel was niet opvraagbaar. Via inlogcodes van mijn echtgenoot, mijn studerende dochters en een stagiaire logopedie heb ik meer artikelen kunnen downloaden. Bij de start van het onderzoek heb ik veel medewerking gekregen van alle collega's op mijn werk, zij hebben ouders en leerlingen goed voorbereid. De toestemming voor medewerking van de ouders verliep soepel. Het was overigens niet eenvoudig om de leerlingen te vinden die voldeden aan de inclusiecriteria en om die vervolgens in een evenwichtige test- en controlegroep in te delen. Mijn collega-logopedist heeft meegeholpen met het aanbieden van het programma, zonder haar was het nauwelijks mogelijk geweest om alle interventie (drie keer per week aan zes leerlingen het programma aanbieden en twee keer per week aan zes leerlingen een ander aanbod) te verrichten. Het bleek daarbij voor mij noodzakelijk om tijdelijk een dagdeel extra te werken om alles te kunnen uitvoeren. Met het kiezen van een extra meetinstrument (de RAF-vragenlijst met nakijksleutel) wat ik zelf voor het onderzoek heb ontwikkeld heb ik mij meer werk bezorgd. Dit heeft echter meer data voor het onderzoek opgeleverd. Daarnaast heb ik lang gezocht en nagedacht hoe ik de participatie van de leerlingen in kaart kon brengen. Ik ben eerst aan de slag gegaan met het concept van Peeters, Tissen, de Moor & Verhoeven (2008). Daarna heb ik verschillende aanpassingen gemaakt. Ik ben daarbij de spreekbeurten van de leerlingen gaan meten in tijd. Halverwege vond ik dit niet nauwkeurig genoeg. Er waren kinderen met verschillende spreektempo's en spreek- en denkpauzes en de beurtwisseling over en weer ging soms razendsnel. Uiteindelijk besloot ik de spreekinitiatieven te tellen. Elke start, kort of langer durend werd geteld. Omdat dit tijdens de afname van de RAF-vragenlijst werd gedaan ontstond precies een passende situatie hiervoor. Het voorlezen en de bijpassende vragen werden volgens vast protocol aangeboden met daarbij gedoseerde tussenruimte voor het kind om spreekinitiatieven te plaatsen (spreekinitiatieven tellen in een ongestructureerd gesprek vraagt namelijk heel wat meer analyse, hierbij spelen dan veel factoren een rol). Het verwerken van de metingen duurde lang, 24

filmpjes van 20 minuten in kaart brengen vraagt tijd. Na het verwerken van de metingen stond ik voor een nieuw probleem. Hoe kon ik de verschillen tussen de test- en controlegroep zo concreet mogelijk maken? Een afstudeerscriptie van een andere studente bij Fontys gaf een oplossing. Zij gebruikte hierin een berekening van relatief leerrendement, een zeer bruikbare suggestie voor mij. Uiteindelijk ben ik trots op de goed leesbare resultaten in dit meesterstuk.

6.4 Wat heeft het onderzoek opgeleverd?

Door alle facetten door te lopen heb ik geleerd wat het betekent om onderzoek te doen. Wat betreft inhoud heb ik nieuwe kennis opgedaan en geleerd goed door te pluizen wie wat beweert in welke context, zodat ik mijn bronnen met citaat of vermelding goed kon weergeven. Het bleek dat sommige auteurs daar wel eens minder precies in waren, waardoor ik gehinderd werd. Bij het observeren van de filmpjes heb ik geleerd van mijn collega, meer denktijd geven aan de kinderen levert meer antwoorden op. Bij het schrijven wist ik na verloop van tijd de inhoud maar omdat in een nauwkeurige en zakelijke stijl te schrijven heb ik vaak verschillende zinnen overwogen. Hier ben ik vaardiger in geworden. Door het onderzoeksresultaat ben ik ervan overtuigd dat het programma 'Aan de praat met een boek' waardevol is niet alleen wat betreft het verwerven van taaldenkrelaties maar vooral omdat het een effect heeft op de attitude van het kind. Het kind gaat meer praten tegen een ander. Wat een prachtige veelbelovende verandering is, ook voor andere gesprekssituaties.

Leerling H. (uit de testgroep) luistert naar een voorgelezen onbekend prentenboek. Collega M.: "Leerling H. was erg betrokken bij het voorlezen in de klas, hij wist als enige antwoord te geven bij bepaalde vragen"

Collega E.: "W. (leerling uit de testgroep) durft nu meer in de groep te praten"

Deze resultaten ondersteunen de gemaakte keuze van de Gemeente IJ. om het programma aan te kopen voor alle basisscholen in IJ. Dat het programma een positief effect zou hebben op de taaldenkrelaties vond ik voor het onderzoek vanzelfsprekend. Nu heb ik geleerd daar niet zonder meer van uit te gaan. Ik begrijp meer de waarde van degelijk onderzoek. Voor buitenstaanders vormen onderzoeksresultaten een leidraad voor het kiezen en inzetten van een

(stimulerings)programma. Wat betreft de middelen die ik nodig had voor het onderzoek, zoals snel en doelgericht op internet zoeken, het omgaan met de camera, mogelijkheden op de computer ben ik weer een stap verder gekomen. Toch zal ik hierbij graag gebruik maken van anderen. Mijn echtgenoot was onmisbaar bij het monteren van de filmpjes. Wat betreft het hele proces heb ik geleerd dat er verschillende fasen doorlopen moeten worden. Hoe beter de voorbereiding is, hoe degelijker en sneller je daarna de uitvoer kunt starten. De voorbereiding vergt tijd, oriënteren, lezen, nadenken, navragen, plannen schrijven, deskundigen spreken, plannen herschrijven. Ik heb bewondering gekregen voor andere onderzoekers. Gelukkig bleek dat niet elke fase even lang duurde. Als beginnend onderzoeker kun je dit alleen achteraf ervaren. De hulp, het richting aangeven en het vertrouwen van mijn begeleidend docent A. Middelkoop-van Erp vormde een grote steun hierbij.

Uiteindelijk hoop ik dat dit onderzoek er toe zal bijdragen dat er veel gebruik gemaakt wordt van het programma '*Aan de praat met een boek*' en dat hierdoor zowel de volwassene als het kind een positieve stimulans ervaren in hun communicatie met elkaar!

6.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk zijn de verschillende fasen van het opzetten van het onderzoek beschreven en de tussentijdse aanpassingen. Ook wordt beschreven hoe mijn beleving van het onderzoek was en wat ik ervan heb geleerd.

Nawoord

Praten doe je niet alleen, schrijven van een onderzoek ook niet. Mijn dank gaat uit naar de kinderen die deelnamen aan het onderzoek en hun ouders voor hun toestemming, het team van mijn school en speciaal mijn twee collega-logopedisten voor hun advies en medewerking. Graag wil ik ook de studenten uit mijn groepje, Annet, Kim, Marieke en Anne bedanken voor hun betrokkenheid. Ik bedank mijn docent A. Middelkoop-van Erp voor haar regelmatige en uitgebreide feedback. Ik bedank mijn dochters Mignon, Lorraine en mijn man Hans, zij hebben veel tijd met mij moeten missen. Ik bedank hen voor hun geduld, hulp en steun.

Harriët Joore-Gerrits

Studentnr.: 2153404

Juni 2011

Literatuurlijst

- Beek A. van der, Damhuis R. (2006) Jong beginnen met complexe taal Denken en praten in de kleine kring *JSW jaargang 86, 10, 32-35*
- Blank M., Rose S.A. & Berlin L.J. (1978) *The language of learning: the preschool years* Orlando: Grune & Stratton, Inc.
- Bogers N., Burger E. & Duijf A. (2006) *Stimuleren van taaldenkelaties; Replicatie van een effectonderzoek naar de werkzaamheid van twee technieken om taaldenkelaties te stimuleren met behulp van prentenboeken bij kinderen met een taalachterstand*. Utrecht: Afstudeerproject Hogeschool Utrecht, Faculteit Gezondheidszorg, Logopedie
- Bokkem M. van, Velden I.M. van der (1994) *DGM in de praktijk Een handboek bij de denkstimulerende Gespreks Methodiek van Marion Blank*. Rotterdam: Partners Training & Innovatie CED
- Damhuis R., de Blauw A. (2006) Meer plek voor het gesprek *De Wereld van het jonge kind, 315- 316*
- Dungen L. van den, Verboog M. (1998) *Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen*. Bussum: Coutinho
- Dungen L. van den, (2006) *Taaltherapie voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen inclusief cdrom*. Bussum: Coutinho
- Gillis S., Scharlaekens A. (2000) *Kindertaalverwerving Een handboek voor het Nederlands*. Groningen: Martinus Nijhoff
- Groenendaal H.J., Colthof J. & de Waal H. (1983) *Vragenlijst Denkprocessen: een diagnostische toets van communicatievaardigheden van kleuters, verkorte versie: experimentele uitgave* Utrecht: Universiteit Afdeling Ontwikkelingspsychologie
- Golstein C., Heeg J. & Kuiper C. (2006) Coachen in het ZMLK-onderwijs Een nieuwe uitdaging? *Logopedie en Foniatrie, 6, 192-198*
- Hammet L.A., Van Kleeck A. & Huberty C.J. (2003) Patterns of parents' extratextual interactions during book sharing with preschool children: A cluster analysis study *Reading research quarterly, 38, 442-468*
- Harinck F. (2009) *Basisprincipes praktijkonderzoek* Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- Kreeke-Alfrink N. van de, Heijden P. van der (2006) *Denkstimulerende gespreksmethodiek (DGM) – voor leerkrachten-*. Rotterdam: CED groep
- Nijboer M. (2010) *Kast in de klas!* Tilburg: Afstudeerscriptie Opleidingscentrum

Speciale Onderwijszorg Fontys Hogescholen Tilburg

Peeters M., Tissen M., de Moor J. & Verhoeven L. (2008) De actieve betrokkenheid van kinderen met cerebrale parese bij het voorlezen. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 47, 299-331

Vries de A., Dematons C. (2008) *Raf* Rotterdam: Lemniscaat b.v.

Zevenbergen A.A., Whitehurst G.J. Dialogic reading: A shared picture reading intervention for preschoolers. In: van Kleeck A., Stahl S.A. & Bauer, E.B. (2003). *On reading books to children; Parents and teachers*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

www.aandepraatmeteenboek.nl

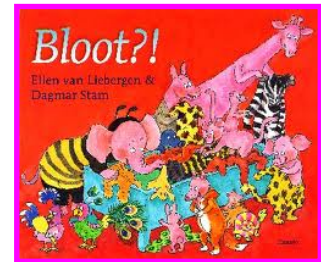
www.leerlijnentaal.nl

Bijlage 1 Voorbeeld van het eerste blad van een vragenkaart

VOOR DE LEERKRACHT

DGM-gesprek

“Bloot?!”

Materiaal bij het boek

Tijgerstof

Handpop Koe

Voorleessuggestie

Bekijk samen alle platen in het boek. U leest de tekst voor en eventueel kunt u moeilijke woorden uitleggen. Ook kunt u zinnen toevoegen in uw eigen woorden zodat het verhaal duidelijk wordt, zo blijven de leerlingen betrokken. Stel bij elke bladzijde een of meer van onderstaande vragen. Geef elk antwoord van de leerling een kans, het gaat er vooral om dat u samen aan de praat raakt over het boek. Na het voorlezen kunnen de leerlingen het verhaal navertellen of naspelen met het materiaal; handpop Koe en de stof.

Bladzijde 1 & 2

Lang geleden toen alle dieren nog bloot waren, gebeurde er op een dag iets bijzonders...

Benoemen (I): ‘Welke blote dieren zie jij allemaal?’

Bladzijde 3 & 4

‘Hoe kom jij aan wit met zwarte vlekken?’ vroeg Varkentje. ‘O gewoon,’ loeide Koe, ‘gekocht in het warenhuis. Maar ik ga gauw verder, want ik wil het thuis graag laten zien.’ Terwijl koe naar huis huppelde, hinnikte en blaatte en zoemde en piepte iedereen door elkaar heen. ‘Zo’n mooi vel wil ik ook!’ riep Konijn. ‘Ik ook!’ riep Olifant. ‘Bloot is maar bloot,’ knorde Varkentje. ‘Waar zou dat warenhuis zijn?’ ‘Dat weet Koe’ zei Giraf. In een lange optocht hipten, vlogen, kropen en renden de dieren naar de stal van Koe.

Herinneren (II): ‘Wat gaan de dieren vragen aan Koe?’

Bladzijde. 4 & 5

‘Wat krijgen we nou?’ hoorden ze Stier zeggen. ‘Hoe kom jij aan wit met zwarte vlekken?’ ‘Uit het warenhuis,’ zei Koe. ‘Je weet niet wat je ziet! Prachtige pakken in alle soorten, kleuren en maten. Kom mee, voor jou heb ik ook wat moois gezien!’

Beschrijven (II): **‘Wat doet koe op dit plaatje?’**

‘Mogen wij mee? Alsjeblieft? Alsjeblieft?’ riepen de kalfjes. ‘Wij willen ook wat nieuws.’ ‘Nou vooruit dan maar,’ bromde Stier, die toch wel nieuwsgierig was geworden.

Definiëren (III): **‘Wat is een warenhuis?’**

Bijlage 2 Denkprocessen bij de denkniveaus met enkele voorbeeldvragen

Denkniveau I *'Matching perception'*:

- Benoemen Wat is dat?
- Herkennen Wijs aan wat je net hoorde.
- Herinneren Waar is het meisje geweest?
- Nazeggen Zeg eens: de piraat hijst de vlag.

Denkniveau II *'Selective analysis of perception'*:

- Opzoeken Zoek iets waar je mee kunt tekenen.
- Beschrijven Wat kun je ermee doen? Welke kleur/vorm heeft het? Hoe zijn ze verschillend?
- Begrippen (letten op twee kenmerken) Zoek er een die groen is en van glas is gemaakt.
- categoriseren Noem iets wat fruit is.

Denkniveau III *'Reordering/infer about perception'*:

- beschrijven Wat gaat er nu gebeuren?
- Uitvoeren (verbale opdrachten) Loop naar de kast en pak de onderste blauwe doos.
- Formuleren Waaraan kun je zien dat hij verdrietig is?
- Overeenkomsten Wat is hetzelfde bij een fiets en een step?

- Uitsluiten Wat hoort er niet bij? Waarom niet? Noem iets wat je kunt eten maar geen snoep is.
- Definiëren Wat is een...?

Denkniveau IV 'Reasoning about perception':

- Voorspellen Wat gebeurt er als....?
- Reden geven Hoe komt het dat....?
- Formuleren Wat zou jij kunnen doen?
- Kiezen Wat kan ik gebruiken om de bank te maken?
- Verklaren Waarom zijn er uiterwaarden? Waarom zijn piramides zo gemaakt? Hoe komt het dat deze gloeilamp nu brandt?
Als dit gebeurt wat dan?

Vragen naar een mening: Wat vind jij daarvan? Wat doe jij graag? Zou jij dat ook zo doen? Zou jij koning willen zijn?

Bijlage 3 Interne mededeling onderzoek aan het schoolteam

Interne mededeling over onderzoek in JRL-A, JRL-B en 3A

De sectie logopedie is de afgelopen maanden druk bezig geweest met het ontwikkelen van een taalstimuleringsprogramma. Inmiddels is dit bijna gereed en wordt op de eerstvolgende bouwvergadering getoond en toegelicht.

Het programma heet '*Aan de praat met een boek*', wat het programma ook als doel heeft, namelijk de verbale interactie stimuleren tussen voorlezer en kind, waarbij de taaldenkontwikkeling centraal staat.

Het bestaat uit 3 boekenkoffers voor 4-, 5- en 6 jarigen. Hierin zitten prentenboeken, bijpassend klein speelmateriaal en bijbehorende vragen voor elk boek. Er is ook een luisterboek per koffer toegevoegd. Ook zit er een taalkaart bij (=instructie) en een dvd met filmmateriaal hoe je het programma kunt gebruiken. Dit alles wordt nog aangevuld met een verantwoording.

De methodiek is gebaseerd op de denkstimulerende gespreksmethodiek, ook wel DGM genoemd. Dit programma is bedoeld om uit te lenen aan ouders zodat zij thuis aan de slag kunnen met voorlezen en vooral praten over de boeken. Een aantal teamleden van ons is bereid geweest om een gedeelte van het programma te testen bij hun eigen (jonge) kinderen. Hun opmerkingen hierover waren heel bruikbaar voor ons. Geweldig leuk, daarvoor onze dank!!

Omdat dit programma ook goed geschikt is voor VVE (Vroeg Voorschoolse Educatie) is ook de gemeente enthousiast geworden. Het programma is aangeschaft en zal op korte termijn beschikbaar zijn op de reguliere basisscholen in IJsselstein. Met de productie hiervan zijn we nog volop bezig. Natuurlijk zijn we erg trots op het resultaat!

Omdat ik in het kader van mijn studie een onderzoek moet doen, heb ik het programma als onderwerp gekozen. Hierbij wil ik het effect van het programma onderzoeken. Voor dit onderzoek wordt er gewerkt met een voorlezer (logopedist) en enkele leerlingen uit groep JRL-A, JRL-B en 3A (totaal 12 tot 14 leerlingen). Hierbij is er een testgroepje en een controlegroepje nodig. Het testgroepje gaat werken met het programma, het controlegroepje krijgt andere opdrachtjes

aangeboden. Op deze manier kan na een aantal weken het effect van het programma worden onderzocht. Er is gekozen om ook te werken met het controlegroepje zodat de gewenning/ vertrouwdheid met de onderzoeker gelijk is aan die van de kinderen uit de testgroep. In overleg met de leerkracht worden voor de controlegroep werkjes gekozen (die niet gerelateerd zijn aan het programma). Er zal zoveel mogelijk rekening gehouden worden met het (logopedie)rooster. Ik verwacht dat de leerlingen nauwelijks ervaren dat het onderzoek is, de werkwijze lijkt erg op een logopedische behandeling.

Het onderzoek bestaat uit 2 behandelingen per week van ongeveer 20 minuten. De behandelperiode loopt tot 22 april. Behalve ikzelf, zal ook mijn collega-logopedist Krista van Zelst, een aantal behandelingen doen. Voor en na de behandelperiode zal de leerling kort worden onderzocht. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van filmopname. Deze filmopname is alleen bedoeld voor mijn onderzoek en wordt na mijn afstuderen vernietigd.

Aan de betreffende ouders wordt toestemming gevraagd om hun kind mee te laten doen met het taalonderzoek. **Hiervoor heb ik een brief geschreven die tijdens de rapportavond meegegeven kan worden.** Mijn verzoek aan de leerkrachten is om deze brief dan aan de ouders mee te geven.

Ik ben zelf ook aanwezig en kan e.e.a. ook persoonlijk toelichten, of op een later tijdstip. Het filmen is niet strikt noodzakelijk, maar maakt het gemakkelijker om observaties te verwerken. Het cameraatje is overigens onopvallend (grootte van een gsm). Eventueel kan ook later die week de brief meegegeven worden door mij of door de desbetreffende leerkracht. Ik zal zoveel mogelijk mij zelf voorstellen aan de ouders zodat zij mij ook kennen.

Natuurlijk is de directie op de hoogte evenals de sectie logopedie.

Alvast mijn hartelijk dank voor jullie medewerking,

Ik heb er zin in!

Harriët Joore-Gerrits

Bijlage 4 Brief voor toestemming voor deelname aan het onderzoek

IJsselstein, 24 januari 2011

Aan de ouders/verzorgers van

Geachte ouder/verzorger,

Met deze brief wil ik uw toestemming vragen uw kind deel te laten nemen aan mijn onderzoek. In het kader van mijn studie doe ik een klein onderzoek naar het effect van een taalbehandeling met het programma 'Aan de praat met een boek'.

De logopedisten op De Wenteltrap hebben dit programma ontwikkeld. Hiermee kan de taalontwikkeling van jonge kinderen worden gestimuleerd.

In dit programma wordt gebruik gemaakt van prentenboeken die worden voorgelezen. Tussendoor worden hierbij vragen gesteld over het boek op een speciale manier. Ook worden er kleine gesprekjes gevoerd over het voorgelezen boek. De logopedisten zijn ervaren in deze manier van werken en hebben hiervoor verschillende cursussen gevolgd. Omdat ook de gemeente enthousiast is over het programma, zal dit op korte termijn ook beschikbaar zijn op de reguliere basisscholen in IJsselstein.

Voor het onderzoek naar het effect van het programma is er een testgroepje en een controlegroepje nodig. Het testgroepje gaat werken met het programma, het controlegroepje krijgt andere opdrachtjes aangeboden. Op deze manier kan na een aantal weken het effect van het programma worden onderzocht.

Uw kind voldoet aan alle criteria om mee te doen aan mijn onderzoek. Hij/zij is in overleg met mijn collega-logopedisten hiervoor geselecteerd.

Mijn onderzoek bestaat uit 2 behandelingen per week van ongeveer 20 minuten. De behandelperiode loopt tot 22 april. Behalve ikzelf zal ook mijn collega-logopedist Krista van Zelst een aantal behandelingen doen. Voor en na de behandelperiode zal uw kind kort worden onderzocht. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van filmopname.

Deze filmopname is alleen bedoeld voor mijn onderzoek en wordt na mijn afstuderen vernietigd.

Ik zou het zeer op prijs stellen wanneer uw kind deelneemt aan dit onderzoek. Hiervoor hebben wij uw toestemming nodig. Door onderstaande strook in te vullen geeft u die toestemming. Deze strook dient u uiterlijk 31 januari in te leveren bij de leerkracht van uw kind. Uiteraard worden de onderzoeksgegevens anoniem verwerkt.

Alvast bedankt, met vriendelijke groeten,

Harriët Joore-Gerrits, logopedist

Ik geef wel/niet* toestemming voor deelname van mijn kind aan dit onderzoek
(* doorhalen wat niet van toepassing is)

Naam kind: _____

Handtekening ouder/verzorger:

☐ Graag wil ik na afloop van het onderzoek een conclusie toegestuurd krijgen.
(aankruisen in dien gewenst)

Bijlage 5A Vragenkaart en Kijkwijzer bij prentenboek 'RAF'

Materiaal boek: Raf Knuffels: aap en giraf postkaart: flamingo's (h)=herhaling
(hv)=hulpvraag/hint

Voorkant

Benoemen (I) Over wie zal dit boek gaan?

1.Kind:

Opzoeken(I) Zoek maar een dier dat er net zo uit ziet als deze (echte knuffels) **2.**
kind:

1^e bladzijde, gele achtergrond

RAF

Voorspellen (IV) Waar zal Raf naar toe gaan?

3.Kind:

Verklaren(IV) Zal het er warm of koud zijn? Waarom denk je dat?

4.Kind:

Plaat 1 -2

Benjamin en Raf zijn altijd samen. Waar Benjamin ook naartoe gaat, Raf gaat met hem mee.

Afmaken (II) Misschien zijn Benjamin en Raf wel elkaars beste ...

5.Kind:

Benoemen (I) Wie is jouw beste vriend / vriendin?

6.Kind:

Plaat 3 -4

Op een dag is Raf verdwenen. Benjamin zoekt overal, maar Raf is nergens te vinden.

Die avond gaat Benjamin verdrietig naar bed – helemaal alleen...

Voorspellen (IV) Waar denk jij dat Raf gebleven is?

7.Kind:

Onderscheiden (II) (aap en kameel aanwijzen) **Dit is een dier en dat is ook een dier,
hoe zijn ze verschillend?**

8.a Kind:

Wanneer dit niet lukt: Met echte knuffels dezelfde vraag herhalen!

8.b Kind:

Plaat 5 – 6

De volgende ochtend ligt er een dik pak sneeuw. Benjamin heeft geen zin om naar buiten te gaan. Sneeuw zonder Raf, daar is niets aan! Dan kleppert de brievenbus...

Voorspellen (IV) Wat zal er in de brievenbus kunnen zitten?

9.Kind:

Beschrijven (II) Wat kun je doen als het sneeuwt?

10.Kind:

Plaat 7 – 8

Benoemen (I) Wat heeft Benjamin gekregen?

11.Kind:

*Lieve Benjamin, Ik ben gevonden en maak een reis door AFRIKA. Ik zit nu in de woestijn.
Het is hier stikheet. De zon brandt op mijn kop en ik ben zo bruin als chocola. RAF*

Categoriseren (II) Chocola is bruin, wat is er nog meer bruin?

12.Kind:

Plaat 9 - 10

Dag Benjamin, Ik ben nu bij het grote meer en dobber rond tussen roze vogels.

Weet jij hoe ze heten? PS HELP! Ze poepen op m'n neus! RAF

Kiezen (IV) Wat kan Raf doen om geen poep op zijn neus te krijgen?

13.Kind:

Beschrijven/herinneren (II) Wat zie je van de flamingo's op de plaat?

14.Kind:

Plaat 11 - 12

Hoi Benjamin, De roze vogels zijn allemaal weggevlogen. Ze waren bang voor de OLIFANTEN. Ik helemaal niet en ik kon lekker douchen. Toen ik me liet drogen in de zon ben ik gekrompen. RAF

Herinneren(II) Waar kwam het water vandaan?

15.Kind:

Definiëren(III)Wat is een olifant?

16.Kind:

Plaat 13 – 14

Ha die Benjamin, Was jij ook maar hier in de jungle. Ik slinger er met de APEN aan de lianen. Van al dat slingeren zijn mijn nek en staart wel wat LANGER geworden. RAF.

Herinneren/ordenen (III) Op welke plekken is RAF nu al geweest?

17.Kind:

Rolnemen (III) Wat zouden de apen tegen elkaar zeggen?

18.Kind:

Plaat 15 – 16

Lieve Benjamin, Je zult het niet geloven, ik ben op bezoek geweest bij de GIRAFFEN. Ik mocht blijven eten. Dat Afrikaanse eten is lekker, joh! Ik kon er niet genoeg van krijgen. RAF

Begrippen (II) Hoe ziet een giraf er uit?

19.Kind:

Plaat 17 – 18

HOERA, HOERA, HOERA, We gaan weer terug – Ik ben wel wat veranderd, je herkent me vast niet meer. Ik verlang naar je, jij ook naar mij? RAF

Beschrijven (II) Hoe gaat Raf naar huis?

20.Kind:

Uitsluiten (III) Noem iets waarmee je kunt reizen,maar dat geen auto is.

21.Kind:

Voorspellen (IV) Wat zal er nu gaan gebeuren?

22.Kind:

Plaat 19 – 20

De dagen gaan voorbij. Er komen geen kaarten meer. Zou Raf Benjamin vergeten zijn? En morgen is het nog wel zijn verjaardag...

Reden geven (IV) Waarom komen er geen kaarten meer?

23.Kind:

Formuleren (IV) Hoe zal Benjamin zich voelen?

24.Kind:

Plaat 21 – 22

Benjamin wordt wakker – helemaal alleen. Jarig zonder Raf, daar is niets aan. RING! Daar gaat de bel. Wie zou dat zijn?

Benoemen (I) Is hij echt helemaal alleen? Wie zie je nog meer op de plaat?

25.Kind:

Overeenkomsten(III) Wat is hetzelfde bij de dieren?

26.Kind:

Formuleren (III) De dieren zijn verbaasd, hoe kun je dat zien?

27.Kind:

Plaat 23

(Raf in Afrikaanse kleding)

Herinneren/

Formuleren (III) Wat is er met Raf gebeurd? (kijk ook nog eens op de voorkant van het boek?)

28.Kind:

Onderscheiden(II) Wat is er anders?

29.Kind:

Rolnemen (III) Wat zegt Raf tegen Benjamin?

30.Kind:

Wat vind je van het verhaal?

31.Kind:

Heb jezelf ook weleens zo iets meegemaakt?

32.Kind:

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :

Datum :

Onderzoeker:

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	
3. Adequaat oogcontact	
4. Aandacht/concentratie	
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen:
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:
8. Testvragen beantwoorden	
9. Losse letters/ woorden oplezen	
10. Vragen om herhaling	
11. Overig	

Bijlage 5B Scoring Vragenlijst bij RAF

Materiaal: boek: Raf Knuffels: aap en giraf postkaart: flamingo's (h)=herhaling
(hv)=hulpvraag/hint

Scoring: Bij een passend antwoord worden er 2 punten gescoord, bij een minder passend of minder uitgebreid antwoord 1 punt, bij een fout antwoord 0 punten. De vraag mag herhaald worden, eventueel met 'kijk maar op het plaatje'. Wanneer de vraag wordt herhaald met een duidelijke herformulering of wanneer er hulpvragen worden gesteld worden er geen punten gescoord. De maximale score is 60 punten. Fouten in de articulatie of zinsbouw door het kind zijn geoorloofd tenzij de betekenis van de uiting hierdoor duidelijk verandert. Vraag 8a of 8b krijgt punten, hierin een keuze maken.

Voorkant

Benoemen (I) Over wie zal dit boek gaan?

1.Kind: 2= raf/giraf/giraf en aap
1= nvt

Opzoeken(I) Zoek maar een dier dat er net zo uit ziet als deze(echte knuffels)

2. kind: 2= giraf aanwijzen of pakken
1= nvt

1^e bladzijde, gele achtergrond

RAF

Voorspellen (IV) Waar zal Raf naar toe gaan?

3.Kind: 2= een andere bestemming/op vakantie/naar buiten
1= nvt

Verklaren(IV) Zal het er warm of koud zijn? Waarom denk je dat?

4.Kind: 2= koud en verwijzing naar de sjaal
1= koud zonder verwijzing

Plaat 1 -2

Benjamin en Raf zijn altijd samen. Waar Benjamin ook naartoe gaat, Raf gaat met hem mee.

Afmaken (II) Misschien zijn Benjamin en Raf wel elkaars beste ...

5.Kind: 2= vriend(en)

1= nvt

Benoemen (I) Wie is jouw beste vriend / vriendin?

6.Kind: 2= naam van vriend/vriendin

1= nvt

Plaat 3 -4

Op een dag is Raf verdwenen. Benjamin zoekt overal, maar Raf is nergens te vinden.

Die avond gaat Benjamin verdrietig naar bed – helemaal alleen...

Voorspellen (IV) Waar denk jij dat Raf gebleven is?

7.Kind: 2= een bestemming/plaats/op vakantie

1= nvt

Onderscheiden (II) (aap en kameel aanwijzen) Dit is een dier en dat is ook een dier,
hoe zijn ze verschillend?

8.a Kind: 2= benoemt het verschil, bijv. 'die groen en die wit/ die heeft
geen....broek' o.i.d.

1= benoemt vaag een verschil, bijv. 'aan hun kop'

Wanneer dit niet lukt: Met echte knuffels dezelfde vraag herhalen!

8.b Kind: 2= idem als bij 8a

1= idem als bij 8a

Plaat 5 – 6

De volgende ochtend ligt er een dik pak sneeuw. Benjamin heeft geen zin om naar buiten te gaan. Sneeuw zonder Raf, daar is niets aan! Dan kleppert de brievenbus...

Voorspellen (IV) Wat zal er in de brievenbus kunnen zitten?

9.Kind: 2= post/kaart/brief enz..

1= nvt

Beschrijven (II) Wat kun je doen als het sneeuwt? (noot: je of jij geoorloofd)

10.Kind: 2= noemt 2 activiteiten zoals sleeën, sneeuwballen gooien, sneeuwpop maken etc.

1= noemt 1 activiteit

Plaat 7 – 8

Benoemen (I) Wat heeft Benjamin gekregen?

11.Kind: 2= post/ kaart/ brief enz...

1= nvt

Lieve Benjamin, Ik ben gevonden en maak een reis door AFRIKA. Ik zit nu in de woestijn. Het is hier stikheet. De zon brandt op mijn kop en ik ben zo bruin als chocola. RAF

Categoriseren (II) Chocola is bruin, wat is er nog meer bruin?

12.Kind: 2= iets noemen, anders dan chocola

1= voorwerp aanwijzen

Plaat 9 - 10

Dag Benjamin, Ik ben nu bij het grote meer en dobber rond tussen roze vogels.

Weet jij hoe ze heten? PS HELP! Ze poepen op m'n neus! RAF

Kiezen (IV) Wat kan Raf doen om geen poep op zijn neus te krijgen?

13.Kind: 2= oplossing uit 2 categorieën zoals een bedekking (paraplu,hoedje, doek) of onder water gaan
1= oplossing uit 1 categorie

Beschrijven/herinneren (II) Wat zie je van de flamingo's op de plaat?

14.Kind: 2= veren/poten/benen
1= aanduiding roze

Plaat 11 - 12

Hoi Benjamin, De roze vogels zijn allemaal weggevlogen. Ze waren bang voor de OLIFANTEN. Ik helemaal niet en ik kon lekker douchen. Toen ik me liet drogen in de zon ben ik gekrompen. RAF

Herinneren(II) Waar kwam het water vandaan?

15.Kind: 2= van de (slurf) van de olifant
1= van de zee/meer/rivier/vijver/sloot

Definiëren(III) Wat is een olifant?

16.Kind: 2= benoemen van twee kenmerken
1= benoemen van één kenmerk (slurf/grijs/groot enz.)

Plaat 13 – 14

Ha die Benjamin, Was jij ook maar hier in de jungle. Ik slinger er met de APEN aan de lianen. Van al dat slingeren zijn mijn nek en staart wel wat LANGER geworden. RAF.

Herinneren/ordenen (III) Op welke plekken is RAF nu al geweest? (noot: aanwijzing voor terugbladeren is geoorloofd)

17.Kind: 2= twee plaatsen noemen (woestijn,flamingo's, olifanten, apen)
1= een plaats benoemen

Rolnemen (III) Wat zouden de apen tegen elkaar zeggen?

18.Kind: 2= aanduiding over het trekken (ik had hem het eerst etc.)
1= geluid van aap (oe-aa-ie)

Plaat 15 – 16

Lieve Benjamin, Je zult het niet geloven, ik ben op bezoek geweest bij de GIRAFFEN. Ik mocht blijven eten. Dat Afrikaanse eten is lekker, joh! Ik kon er niet genoeg van krijgen. RAF

Begrippen (II) Hoe ziet een giraf er uit?

19.Kind: 2= benoemen van twee kenmerken
1= benoemen van één kenmerk (lange nek, stippen, lange poten/kleur / groot enz.)

Plaat 17 – 18

HOERA, HOERA, HOERA, We gaan weer terug – Ik ben wel wat veranderd, je herkent me vast niet meer. Ik verlang naar je, jij ook naar mij? RAF

Beschrijven (II) Hoe gaat Raf naar huis?

20.Kind: 2= met de auto
1=nvt.

Uitsluiten (III) Noem iets waarmee je kunt reizen,maar dat geen auto is.

21.Kind: 2= een voertuig noemen anders dan auto
1= voertuig aanwijzen

Voorspellen (IV) Wat zal er nu gaan gebeuren?

22.Kind: 2= hij gaat naar huis/ terug
1= nvt.

Plaat 19 – 20

De dagen gaan voorbij. Er komen geen kaarten meer. Zou Raf Benjamin vergeten zijn? En morgen is het nog wel zijn verjaardag...

Reden geven (IV) **Waarom komen er geen kaarten meer?**

23.Kind: **2= Raf is onderweg**
1= de kaarten zijn op

Formuleren (IV) **Hoe zal Benjamin zich voelen?**

24.Kind: **2= verdrietig, sip, zielig, teleurgesteld**
1= nvt

Plaat 21 – 22

Benjamin wordt wakker – helemaal alleen. Jarig zonder Raf, daar is niets aan. RING! Daar gaat de bel. Wie zou dat zijn?

Benoemen (I) **Is hij echt helemaal alleen? Wie zie je nog meer op de plaat?**

25.Kind: **2= nee, noemt 3 dieren**
1= nee, noemt 2 dieren

Overeenkomsten(III) **Wat is hetzelfde bij de dieren?**

26.Kind: **2= noemt de (feest)hoedjes/ muts/ (ver)wijst naar hoed**
1= noemt een ander kenmerk

Formuleren (III) **De dieren zijn verbaasd, hoe kun je dat zien?**

27.Kind: **2= verwijst verbaal naar de ogen, gezicht**
1= wijst naar de ogen, doet voor

Plaat 23

(Raf in Afrikaanse kleding)

Herinneren/

Formuleren (III) **Wat is er met Raf gebeurd? (kijk ook nog eens op de voorkant van het boek?)**

28.Kind: **2= verwijst naar de reis**

1= verwijst naar groter geworden/ bruin geworden/kleding

Onderscheiden(II) **Wat is er anders?**

29.Kind: **2= noemt 2 verschillen (kleding, groter, bruiner, op de doos, met sieraad)**

1= noemt 1 verschil

Rolnemen (III) **Wat zegt Raf tegen Benjamin?**

30.Kind: **2= een begroeting: hoi/hallo/gefeliciteerd/etc**

1=nvt

Wat vind je van het verhaal?

31.Kind: **wordt niet gescoord**

Heb jezelf ook weleens zo iets meegemaakt?

32.Kind: **wordt niet gescoord**

Bijlage 6 Handleiding

Handleiding 'Aan de praat met een boek'

Voorlezen is voor een kind heel belangrijk. Het is gezellig en leuk, maar ook van groot belang voor het stimuleren van de taalontwikkeling van uw kind. Het doel van 'Aan de praat met een boek' is dat er tijdens het voorlezen een gesprekje ontstaat tussen u en uw kind, je bent dan allebei actief: als spreker en als luisteraar.

Waarom is voorlezen zo belangrijk?

- * Omdat het knusse en gezellige momenten oplevert.
- * Omdat het gevoel voor taal hierdoor spelenderwijs ontwikkeld wordt.
- * Omdat jonge kinderen meer leren van de wereld om hen heen.
- * Omdat het kinderen helpt om nieuwe indrukken en gevoelens te verwerken.
- * Omdat het de fantasie stimuleert.
- * Omdat het de luistervaardigheid en het concentratievermogen verbetert.
- * Omdat het stimuleert na te denken over hoe je problemen aan kunt pakken.
- * Omdat het een gunstig effect heeft op het zelf leren lezen en het leren begrijpen van verhalen.
- * Omdat het kinderen vertrouwd leert raken met allerlei soorten verhalen en verhaallijnen.
- * Omdat ook oudere kinderen het nog leuk vinden om voorgelezen te worden.

Hoe maakt u het voorlezen nog leuker?

- * Zorg dat er rust is en weinig afleiding. Neem er de tijd voor, het gaat om het plezier en de gezelligheid.
- * Kies zoveel mogelijk een vaste tijd, zo wordt het een gewoonte voor uzelf

en uw kind.

- * Zoek samen een geschikte plek op. Samen lezen kan ook als u met uw kind in de trein, in de auto of in een wachtkamer zit.
- * Lees rustig en duidelijk de tekst voor. Maak daarbij gebruik van de mogelijkheden van uw stem (bijvoorbeeld een hoge stem voor een heks).
- * Maak ook gebruik van gezichtsuitdrukkingen en gebaren, dat maakt het levendig.
- * Laat uw kind het boek vasthouden en de bladzijden omslaan. Zo is uw kind meer betrokken bij het verhaal.
- * Wanneer duidelijk is dat de aandacht verslapt, kunt u mogelijk de tekst wat inkorten/veranderen, bekijk samen wat platen, praat even over het boek, of kies een ander moment om verder te lezen samen met uw kind.

Het programma 'Aan de praat met een boek':

Vooraf:

- * Bekijk de inhoud van de tas 'Aan de praat met een boek'. Hierin zit het prentenboek met een vragenkaart, bijpassend materiaal, een DVD en deze handleiding.
- * Op de vragenkaart staat wat u met het bijpassend materiaal kunt doen.
- * Vertel vooraf in het kort iets over het verhaal, geef het kind de tijd om in het boek te bladeren en naar platen te kijken.
- * Laat tijdens het voorlezen af en toe een stilte vallen, dan kan uw kind reageren.

Tijdens:

- * Bij elk boek hoort een vragenkaart. Bij elke bladzijde kunt u één of meer van deze vragen stellen. Bouw dit rustig op en volg het tempo van uw kind.

- * Geef elk antwoord van uw kind een kans en ga in op het antwoord van uw kind. Af en toe het antwoord herhalen in een mooie zin is een goed voorbeeld.
- * Indien nodig kunt u de vraag iets makkelijker of moeilijker maken.
Goed of fout is hierbij minder belangrijk, het gaat er om dat u aan de praat raakt met uw kind over het boek.
- * Als u merkt dat de tekst nog wat te moeilijk is voor uw kind, vertel dan zelf wat meer bij de plaat, help met aanwijzen, of blader terug.
- * Alle reacties van uw kind zijn welkom, ook tijdens het voorlezen. Want juist hierdoor ontstaat er een gesprekje met uw kind over het verhaal.
- * Koppel, indien mogelijk, het verhaal uit het boek aan de belevenissen van uw kind. Uw kind kan het verhaal hierdoor beter begrijpen.

Achteraf:

- * Pak het materiaal uit de tas erbij, hiermee kan uw kind alleen of samen met u het verhaal naspelen. Misschien bedenkt uw kind wel een eigen verhaal!
- * Praat na afloop nog even na over het verhaal, vertel elkaar wat je het leukst/spannends/grappigst vond in het boek.
- * Kinderen vinden het vaak leuk om hetzelfde boek nog een keer te horen, en nog een keer en nog een keer. Zo begrijpt uw kind het verhaal nog beter.
Ook kan hij elke keer weer iets nieuws ontdekken! Misschien kan uw kind iets vertellen over een vergelijkbare ervaring van hemzelf.

Meer uitleg over de vragenkaart:

- * De vragen op de kaart bestaan uit verschillende soorten vragen. Dit zijn kennisvragen: 'Wat is dat?', 'Wat deed hij toen?' en probleemoplossende vragen: 'Wat heb je nodig om...?', 'Waardoor komt het dat...?' Dit zet u en uw kind aan tot denkgesprekjes. Kinderen komen vaak met de mooiste

oplossingen!

- * U kunt natuurlijk ook zelf vragen bedenken. Stel dan korte duidelijke vragen en varieer hierin; stel zowel gesloten vragen (ja/nee-vragen) als open vragen (bv. Vertel eens over hoe de poes er uit ziet?). Ga ook mee in het verhaal van uw kind. Zo ontstaat er vaak vanzelf al een natuurlijk gesprek tussen u en uw kind.
- * Het blijft heel belangrijk om positief te blijven bij elk goed/minder goed antwoord. Het gesprek met u staat centraal, niet de antwoorden.
- * Wanneer u het antwoord van uw kind hoort kunt u de vragen zo nodig aanpassen. U kunt de vragen eenvoudiger maken door een hulpvraag te stellen, een hint te geven of iets aan te wijzen op de plaat wat uw kind op weg helpt. U kunt de vragen ook moeilijker maken door deze uit te diepen of langer te maken. Het is fijn als uw kind met extra hulp zelf tot een antwoord komt. Dat geeft uw kind zelfvertrouwen en zo wordt hij/zij trots op zichzelf.
- * Het samen praten en samen spelen met uw kind, stimuleert de taalontwikkeling van uw kind. Juist zijn eigen inbreng is belangrijk, zo oefent hij/zij taal.
- * Er zijn ook prentenboeken zonder tekst. Op de prachtige platen van zo'n boek is vaak veel te ontdekken, deze details kunnen ook tot een gesprekje leiden.
- * Kinderen vinden het ook leuk om u 'voor te lezen', het verhaal te vertellen of een eigen verhaal te verzinnen, onderbreek dan minder. Af en toe een vraag stellen is dan genoeg.

Veel plezier met 'Aan de praat met een boek'!

Bijlage 7 ingevulde kijkwijzers participatie

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen D.

Datum : 15-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	1
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	1
3. Adequaat oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen: een brief/weer een brief/ik zie poten/hee een auto/weer een brief
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen: ja!ja!/die is ook een giraf
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen: en die een slang
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10. Vragen om herhaling	-
11. Overig	Veel begeleiding van onderzoeker nodig Afwachtend Weinig spelen met knuffels

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen D

Datum : 14-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaat oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:kijk hier/zo wat veel/die scherpe tanden/kijk wwer een brief/dit is poten/weer een brief/zo!/dit is een grote/weer brief!/geen brief/daar!/de giraf
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:zullen we hem rechtop zetten? Opmerkingen:nog een brief kijken/ja!/ik ga even ../uit!
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:toen was tie gedroomd/ruzie afpakken
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Lastig om de uiting te plaatsen als een antwoord of als een nieuw spreekinitiatief; hij begrijpt de vragen niet altijd precies

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen H.

Datum :11-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaat oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	3
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:zijn dat vogels? Opmerkingen: nog een brief van raf/eigenlijk zijn dat bomen/in de jungle/ik zie die giraf niet meer/hee een doospakket
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen: ja flamingo's
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:en dit is een dier/ik hou van zon/onder water blub/ik was een keer naar de dierentuin/ik ben nu een olifant
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	Raf
10.Vragen om herhaling	1x
11.Overig	Speelt met dieren rustig

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen H.

Datum :12-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	3
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:hee wat is dit? Opmerkingen:hee blauwe watertjes/een pakket!
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:wie is raf?/waar is tie?/wat staat daar?/Holland thuis wat is dat?/ Opmerkingen:als giraf komt neem ik deze../dit is dus Benjamin/ja flamingo's/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:wat nog meer?Wat? Opmerkingen:dat is een dier../deze vind ik niet als giraf lijken/weet je wat nog meer grijs is/maar die sneeuw hoort er niet bij/hier is aap!
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	
10.Vragen om herhaling	Wat 1x
11.Overig	Zegt 'sommige potloden...' (= goede complexe woordvorming) Praat meer buiten hier en nu

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen Ji.

Datum : 17-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen: ik zag wat van daar/kaart van de woestijn/krokodil/en die kijken blij
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Raf? Opmerkingen: flamingo's/ook/ja giraf raf/giraf raf/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen: dat is een jongetje/hier is Benjamin/ze hebben n lang nek/die kaarten gaan zo in brievenbus/
8. Testvragen beantwoorden	2 (heeft herhaling nodig)
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10. Vragen om herhaling	-
11. Overig	" Raf raf rijmt!" Pakt zelf de kaart er bij Praat traag

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen Ji.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wie is dat? Opmerkingen:/hij kijkt blij(ov)/hee giraf eet blaadjes/ze zit op een pak/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:al weer een kaartje van raf? Opmerkingen:flamingo's/ze poepen../hij moet heel veel lopen/ik zei het toch/al weer een kaart/ik denk dieren/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:niet in je bloot.....(tv spotje) Weet...
8. Testvragen beantwoorden	2 (heeft hulpvragen nodig)
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Praat traag

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen Jo.

Datum : 18-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	1
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	1
3. Adequaat oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: is ie ook bij de slang geweest?/moeder?/nog een brief? Opmerkingen: een woestijn/hier zie ik het/een krokodillenvijver/ik zie al de andere kant/de kamelen waren eerst/giraf/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: hoe heet dat?/komt ie wel in beeld? Opmerkingen: weet je mijn eiland(-)/nu ga ik het laten zien/maar in de zee/gaan we nu deze aap?/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen: staat ie aan/ik heb een hoog ding../kijk eens naast je/en die leest../weet je wat dat is?/kijk hij is ook een giraf/dat zei ik al / nu ben ik veel te moe/
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10. Vragen om herhaling	Welke?
11. Overig	Soms niet passende uitingen Speelt met knuffels Beurtwisseling niet altijd goed Veel uitbreiding op antwoorden

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen Jo.

Datum : 18-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	1
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: wat staat hier? Opmerkingen: kamingo's/naar de woestijn/hij moet eerst door de woestijn(2x)/een krokodillenmeer
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: wie is raf?/maar wie is Benjamin?/echt? Opmerkingen: deze zet ik daar neer/naar de woestijn/ja kijk maar
7. Commentaar op testvragen	Vragen: wat zijn kozijnen?/in de avond was hij aan het rijden he? Opmerkingen: ik zie ze daar toch/warm/warm,koud(-)/maar Ties is niet zo lief../maar een sneeuwpop is heel lang/kan ze uittrekken../en nu gaan we verder/en nu gaan we even deze/dat is deze/nu gaan we verder/dit is een ander land/en nu?/kijk nu op filmpje gemaakt/
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10. Vragen om herhaling	Welke?
11. Overig	Soms niet passende uitingen Begin was wat rommelig

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen M.K.

Datum :17-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:hij is bij olifanten/nu komen de mensen
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen:volgende/ja!/komt ie bij de apen/hij is bij de olifanten/we gaan hem versieren/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:ik hou van sneeuw(ov)/hij zwemt in water
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	b-r-ui-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt tussendoor Geeft adequate antwoorden

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen M.K.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:ze lachen denk ik
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:wie is Benjamin? Opmerkingen: Flamingo's/en plassen/ja/ze zijn aan het spelen/even kijken 1-7/ik weet wat grote giraffen zijn/giraf
7. Commentaar op testvragen	Vragen:hoe ziet bruin er uit? Opmerkingen: ...kijk maar/
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	g-i-giraf
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt weinig Geeft uitgebreide antwoorden op vragen

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen M.M.

Datum :11-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	1
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	1
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wat is dat?/nee wat is dit?/wat is dat?/is dat olifant?/ik weet niet hoe dat heet/ Opmerkingen:grote reuzen/kijk zo doet ie/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:wat staat daar?/wat is dat?/ Opmerkingen: ik ben jij jij(-)/mama papa giraf/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:wat heet hij? Opmerkingen: ik hou van zon/in de zon niet handschoenen../ik woon eigen huis/als sneeuw doe ik muts op/als Melissa gaat rolschaatsen../
8. Testvragen beantwoorden	1 moeilijk, begrijpt soms vragen niet
9. Losse letters/ woorden oplezen	r-raf
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Beurtwisseling is twijfelachtig Geeft niet altijd antwoord, zegt na Soms niet passende uitingen

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen M.M.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	1
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	1
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wie is hij?/hoe praat ie?/wat staat hier?/wat is dat?/waar flamingo?waarvoor is tie rood? Opmerkingen:maandag..(-)/hij is bijna afgelopen
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:hoe oud is raf? Opmerkingen: maandag dinsdag(-)/appel peertje..(-)/maandag..(-)/ik bang voor olifant/ik ben moe/ik wil straks memory/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:weet jij heten?/hoe oud is olifant? Opmerkingen:raf zei ik/ik heb nog een sjaal/als ik poepen gauw naar de wc/ mijn zus heet Melissa(-)/deze weet ik niet/
8. Testvragen beantwoorden	1 moeilijk, begrijpt soms vragen niet
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	Wat? Wat?
11.Overig	Geeft niet altijd antwoord op vragen Zingt spontaan liedjes Soms is het niet duidelijk of het een antwoord is of een spreekinitiatief

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen O.

Datum : 15-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	1
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen: nog een!/nog een kaart/nog een kaart/nog een kaart/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen: Raf!
7. Commentaar op testvragen	Vragen: wie? Opmerkingen: dat is vies beh/
8. Testvragen beantwoorden	1
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10. Vragen om herhaling	-
11. Overig	Knikken i.p.v. ja-zeggen Veel denktijd nodig Speelt niet met knuffels Weinig mimiek Zegt telkens dezelfde zin; 'ik weet het niet hoor'

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen O.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:nee 1-6 (telt)
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen: brievenbus(ov)ja Benjamin!/ja!/ja!/ja/zo groot/die heb vlekken/ja Raf!/en nu zo!/ziet anders uit (zegt na)
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:
8. Testvragen beantwoorden	1 zegt: 'dat weet ik niet hoor'+herhaling van de vraag(bijvoorbeeld dat weet ik niet hoor, hoe die heet)
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Minder lange denktijd nodig Reageert goed op hulp zoals meerkeuzevragen Speelt niet met knuffels Weinig mimiek Zegt telkens dezelfde zin;'ik weet het niet hoor'

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen S..

Datum :17-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	1
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2-3
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:zijn dit de vogels?/ik weet niet wat hierin hoort?/ Opmerkingen:daar is ie/hij zit in het water/daar is ie weer
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen:Benjamin!
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:dit is een dier/ en deez/ik zag een keer een olifant in het water/als je met vliegveld ga je naar vliegveld/
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	He?
11.Overig	Denkt lang na bij antwoorden Afwachtend Speelt nauwelijks met knuffels

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen S..

Datum : 18-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaat oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	3
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wat is dit?/wat is dit?/wat zijn dit? Opmerkingen:nou kan ie niet meer sneeuwpop pakken/een kaart/een filmpje!(-)/nog nooit zo'n vogel gezien/weer een kaart/gaat ie trekken/hier is tie weer/weer een giraf
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen:hij is op vakantie/nu is het feest/die hoort er ook bij/Benjamin!/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:wat zijn dit?(horens) Opmerkingen:hij heeft er geen een/hij heeft veel kaarten gestuurd
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	s-bus lezen r-raf h-het
10.Vragen om herhaling	He?
11.Overig	Speelt weinig met knuffels

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam : jongen Wi.

Datum : 11-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaat bladzijden omslaan	2
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaat oogcontact	1
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wat is dat?/waar is zijn staartje?/waarom loopt ie zo? Opmerkingen:dat is de grootste/dat is hem niet/hij heb zwarte ogen/hij gaat zo zwemmen../nog een kaart/dat is een lange nek/ik weet hoeveel/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen: hij kan lopen/hij ken niet koprol(-)/dat is zijn neus/nou komt aapje/die aap moet ook/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:dat aapje? Opmerkingen: ik heb ook zo een/kan niet onder water/als iemand met vliegtuig.../ hij gaat koprol(-)
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	giraf
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt veel, minder gericht op het verhaal

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :jongen Wi.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	1
4. Aandacht/concentratie	3
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wat is dat?(2x)/raf kan toch niet rennen?/olifanten kunnen toch niet onder water?/waarom heb die niet zo een?/ Opmerkingen: een krokodil/aapjes/die weet ik niet/die staat er ook waar was die/hee een kaartje/slangen/hee een kaartje van zebra/zo lange poten/ik zag de doos,hij zit daarop/i wist dat olifant was/die kan toch iets naar voren
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:zijn dat knuffels?/waarom heeft hij dit?(-)/woestijn?/ Opmerkingen: deze ook die gaat zitten/aapje slaapt(-)/zag je dat../dit is raf/ken ik al/nee daarop/dit is benjamin/maar je kan wel sneeuwballen maken/dat is heel ver lopen/zo een/hij zit achter die berg/ze plast/ze neus staat onder water/die zijn ook altijd onder water/ja inne water/van kikkers/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:raf, wie is raf?/weet je wat ik kan?/van wie is deze?/ Opmerkingen: maar ik hoef dat niet, ik kan ze tellen..1,2-10/want ik zit op zwemles/want ze willen trekken/een vliegtuig gaat zachtjes neerstorten/ Ricardo heb../
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	i-is
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt veel Soms niet passende uiting

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje E.

Datum :11-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	1-2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wie is dit? Opmerkingen:aap!/dat is giraf hoor/hi giraf/dit is zijn broer../hee dat is een moeder/taai bommetje!
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:van wie is die kaart?/naspelen? Opmerkingen:aap!/flamingo's!
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:ik heb uitnodiging gekregen/die val af../dan gaat aap naar brievenbus../
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt toneel met dieren Onrustig, wil sneller mompelen

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje E.

Datum :14-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:die aap?/deze aap? Opmerkingen:die moet ik!/flamingo's!/en nu moet je naspelen!/bij mijn ouders/giraffen!/bij mijn ouders/de brievenbus!/omslaan!/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen Opmerkingen:met die kaart nog/deze moet op reis en.../ik zoek kaart/beste raf/beste raf(-)/op hoofd!/ik mag doen!/die ketting../
7. Commentaar op testvragen	Vragen:mag ik die? Opmerkingen:en hij kijkt zo raf waar ben je?/aap/aap(-)/dan doet mijn broer mee/dat was het(-)/ik ben morgen jarig/
8. Testvragen beantwoorden	3
9. Losse letters/ woorden oplezen	De harde F! van duif!
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Speelt toneel met dieren,praat er tegen Onrustig, wil naspelen raffelt daardoor af Matige concentratie

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje G.

Datum :15-2-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	1
3. Adequaate oogcontact	2
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:bijt ie? Opmerkingen:hier is aap/nee dit is hetzelfde(ov)een brief!/nog een brief!/ik zie hem!/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:raf? Opmerkingen:daar zit olifantje in!/ben benieuwd/hij komt naar huis/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	G van G....
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	beweeglijk speelt met knuffels/soms traag spreektempo/ook knikken i.p.v. ja zeggen/ kijkt soms niet goed in boek bij vraag

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje G.

Datum :19-4-2011

Onderzoeker: K.v.Z.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	2
3. Adequaate oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:post van? Opmerkingen:kijk!/en ik zie die aap/vieze slang!/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:wie is Benjamin?/wie is raf?/en wie is Benjamin? Opmerkingen:hij wil../hij komt naar huis(3x)/kijk eens(2x)/
7. Commentaar op testvragen	Vragen:raf? Opmerkingen:ik ga morgen met hem mee/ik ben morgen vrij../en hij gaat hem zoeken/kan ook zo klein of zo/bij apenvolk/maar nu nog niet/
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	-
11.Overig	Maakt zinnen af, kent tekst Beweeglijk Speelt veel/let matig op Later erg betrokken/veel lachen

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje Wik.

Datum :11-2-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	2
5. Commentaar op plaatjes	Vragen: Opmerkingen:en dit!/nog een kaart!/Benjamin hier/en dit is ook Raf/nog een kaart/ja ze gaan trekken/bij de giraffen!/nu daar lezen/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen: Opmerkingen:nee!/dit is hem!/en hij wordt weer groter/nee ja ja/Raf!/Raf is groter/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen:gaat iemand mee/net als hier/hij gaat liggen/
8. Testvragen beantwoorden	2 (zegt soms:'dat weet ik niet')
9. Losse letters/ woorden oplezen	-
10.Vragen om herhaling	Wat?/wat?
11.Overig	Speelt veel/let matig op soms

Kijkwijzer participatie van het kind bij prentenboek 'RAF'

Naam :meisje Wik.

Datum :18-4-2011

Onderzoeker: H.J.

1= zwak/matig

2= gemiddeld

3= veel

OV= op verzoek van de onderzoeker (extra noteren)

1. Adequaate bladzijden omslaan	3
2. Naar plaatjes kijken/ wijzen	3
3. Adequaate oogcontact	3
4. Aandacht/concentratie	3
5. Commentaar op plaatjes	Vragen:wie is dit?/wat is dit?/kamelen/Wat is dat? (kaart)/wat is dit?(vlekjes) Opmerkingen:poep hier!/hee hier is raf!/naar de apen/hij is weer groot en anders/
6. Commentaar op verhaal/tekst	Vragen:Afrika?/en hier dan?/ Opmerkingen:dan wordt ie weer groter/brieven!/ga maar lezen/lieve raf/hij doet zijn handen in de zak/hij gaat weer terug/daar gaat de bel net/
7. Commentaar op testvragen	Vragen: Opmerkingen: hee ook een aap!/ik heb thuis een auto
8. Testvragen beantwoorden	2
9. Losse letters/ woorden oplezen	Hier saat raf
10.Vragen om herhaling	He? Wat bedoel je?
11.Overig	Levendige mimiek en uitroepen